

PIRMASIS LIETUVOS KARIUOMENĖS KARO KOMENDANTŲ SUVAŽIAVIMAS (1921 M. RUGSĖJO 20–24 D.)

Dr. Modestas Kuodys
Vytauto Didžiojo universitetas

ĮVADAS

Pirmieji Lietuvos valstybingumo metai (1919–1920) buvo labai sunkūs. Krašte kilo sąmyšis, nes po ketverius metus trukusios vokiečių okupacijos ūkis buvo visiškai sugriautas, gyventojai išblaškyti, be galo nuskurdinti (kai kur katastrofiškai trūko net būtiniausių maisto produktų); juos terorizavo plėšikų gaujos, priešiškos kariuomenės, kamavo pragaištingi įvairių užkrečiamųjų ligų protrūkiai ir kitos visus didžiuosius sukrėtimus lydinti socialinės negerovės. Vienu metu reikėjo kurti valstybę ir ginti jos nepriklausomybę. Tokiomis sąlygomis didžiausia atsakomybės už šalies ateitį našta teko ne tik jos politiniams lyderiams, bet ir jaunai Lietuvos kariuomenei, kuri vienintelė galėjo duoti bent kiek veiksmingesnį atkirtį priešiškos nepriklausomybei jėgoms, užtikrinti tvarką krašte. Dėl to karių funkcijos buvo smarkiai išplėtos – apėmė ne tik teritorinės gynybos, bet ir vidaus gyvenimo reikalus.

1918 m. antroje pusėje atsiradusių Lietuvos civilinės administracijos struktūrų užuomazgų, „iš apačios“ išaugusios vietos savivaldos, veikla didelėje krašto dalyje buvo sutrikdyta bolševikų, o kiek vėliau – ir bermontininkų invazijos, kuri laiką jos faktiškai neveikė. Kaune reziduojanti Lietuvos vyriausybė, siekdama užkirsti kelią gresiančiai katastrofai, neišvengiamai turėjo panaudoti to meto pasaulinėje praktikoje įprastą krizinių situacijų, susidariusių kilus ginkluotam konfliktui, valdymo priemonę – įvesti karą padėtį. Ją reglamentuojantis įstatymas – Ypatingi valstybės apsaugos įstatai – buvo priimtas 1919 m. vasario pradžioje¹. Tuo pat metu buvo pradėtas formuoti šią išimtinę teisinę ir administracinę tvarką turėjusių užtikrinti

¹ Įstatymas „Laikinosios vyriausybės žiniuose“ buvo išspausdintas 1919 m. kovo 5 d. Po mėnesio tame pačiame leidinyje paskelbtas šiek tiek patikslintas jo variantas. Žr. Karo stovio paskelbimo įsakymas // *Laikinosios vyriausybės žinios* (toliau – *LVŽ*), 1919 03 05, Nr. 4–47; Ypatingi valstybės apsaugos įstatai // *LVŽ*, 1919 03 05, Nr. 4–42; Ypatingi valstybės apsaugos įstatai // *LVŽ*, 1919 04 04, Nr. 5–55.

karinių pareigūnų – karo komendantų – kontingentas². Jie vadovavo svarbiausiuose apskričių miestuose įsteigtoms karo komendantūroms, kurias sudarė keli karininkai, karo valdininkai ir paprastai vienos ar kelių kuopų dydžio nuolatinės kareivių komandos³. 1919–1920 m. Lietuvoje veikė 27 įvairaus rango komendantūros, bet pirmojo karo komendantų suvažiavimo išvakarėse (t. y. 1921 m. viduryje) jų buvo likę tik 20.

Įvedus karo padėtį, karo komendantas tapdavo aukščiausiu apskrities pareigūnu. Jis buvo pavaldus tik krašto apsaugos ministrui, o karo veiksmų zonoje – pafrontės zonoje dislokuotos kariuomenės vadui. Ypatingi valstybės apsaugos įstatai karo komendantui suteikė išskirtinius įgaliojimus: teisę reguliuoti darbo jėgas, specialistų, materialinių išteklių cirkuliavimą, prekybos santykius ir kitus apskrities socialinius reikalus; taip pat šie pareigūnai galėjo savo nuožiūra uždrausti įvairių organizacijų susirinkimus ir kitą veiklą, cenzūruoti spaudą, uždaryti leidinius. Komendantas savo valią reikšdavo viešų, visiems privalomų įsakymų pavidalu – už jų nevykdymą grėsė labai griežtos sankcijos. Nepaklusę nurodymams asmenys buvo baudžiami administracine tvarka (jiems buvo skiriamos piniginės baudos, areštas, ištrėmimas į kitą apskritį, koncentracijos stovyklą), o už antivalstybinius (šnipinėjimą, sabotажą, žalingą agitaciją, kolaboravimą su priešu ir t. t.) ar sunkius kriminalinius (žmogžudystes, plėšikavimą) nusikaltimus grėsė karo lauko arba Kariuomenės teismas⁴, kuris bylas išnagrinėdavo greitai ir skirdavo griežtesnius nuosprendžius, tarp jų ir išimtinę mirties bausmę. Be to, reikia pabrėžti, kad karo padėties metu komendantas galėjo suvaržyti asmens laisvę ir pilietines teises vien tik remdamasis prielaida, jog tas asmuo galimai yra pavojingas valstybei, jos ginkluotosioms pajėgoms ar viešajai tvarkai. Visos minėtos teisinės priemonės – drastiškos, bet ekstremaliose situacijose dažnai neišvengiamos. Nepriekaištingai įgyvendinti jas praktiškai – labai sunkus uždavinys. Pirmųjų savarankiškos Lietuvos valstybės metų situacija – kaip tik tokio komplikuoto atvejo pavyzdys. Ir tai suprantama: suirutės sąlygomis paskubomis iš visų pasitaikiusių, kad ir patikimesnių, bet neretai

² * Terminai „kariniai pareigūnai“, „apskričių karinė administracija“ šiame straipsnyje vartojami kaip „karo komendantų“ sinonimai.

³ Plačiau žr.: V. Lesčius, Lietuvos miestų ir apskričių karo komendantūros // *Karo archyvas*, t. 15, Vilnius, 1998, p. 117–141; V. Lesčius, *Lietuvos kariuomenė 1918–1920*, Vilnius, 1998, p. 108–147; D. Palkevičius, Kariuomenės komendantūros 1918–1920 m. // *Lietuvos archyvai*, kn. 12, Vilnius, 1999, p. 64–69.

⁴ Apie karinius teismus Pirmojoje Lietuvoje Respublikoje žr.: *Kariuomenės teismas 1919–1929*, Kaunas, 1930; V. Statkus, *Lietuvos ginkluotos pajėgos 1918–1940 m.*, Chicago, 1986, p. 441; Apanavičius M., *Kariniai teismai 1926–1940 metais // Iš Lietuvos teisės ir valstybės istorijos*, sud. J. Skirius, G. Šapoka, Vilnius, 2001, p. 240–245.

nepakankamos kompetencijos asmenų sudarytas regioninės civilinės ir karinės valdžios aparatas, trūkstant lėšų, instrukcijų, patirties, nuolat atsirandant įvairių trukdžių, nepajėgė iš karto veikti kaip darni, gerai „sustyguota“ sistema – dažnokai pasitaikydavo nepageidaujamų, „šalutinių“, reiškinų, kurie keldavo nemenką visuomenės pasipiktinimą, net nusivylimą valstybėje.

Ši platoka įžanga pateikta neatsitiktinai. Jos prasmė – atskleisti sudėtingą šio straipsnio objekto – pirmojo Lietuvos kariuomenės karo komendantų suvažiavimo, įvykusio 1921 m. rugsėjo pabaigoje Kaune, – kontekstą. Renginyje buvo siekta apmąstyti pirmuosius, labai prieštaringai amžininkų vertinamus karo padėties režimo Lietuvoje metus, išsiaiškinti aktualiausius klausimus ir iškelti komendantūrų ateities veiklos gaires. Į šį įvykį nusprendėme pažvelgti kiek netradiciniu kampu: sutelkėme dėmesį ne į struktūrinius – administracinius – karo padėties režimo aspektus, o į jų sampratą, į tą režimą palaikiusių karinių pareigūnų nuomonę apie savo ir kitų kariuomenės bei valdžios žinybų veiklą. Taigi čia nesieksime atskleisti visapusio išimtinės teisinės administracinės tvarkos sąlygomis gyvenusios valstybės vaizdo, jos valdymo organizavimo sistemos, o apsiribosime labiausiai tuo metu išryškėjusių subjektyvių karinės administracijos reakcijų analize.

Mūsų tikslas – remiantis autentiška archyvinių ir paskelbtų šaltinių medžiaga atskleisti pirmojo Lietuvos kariuomenės karo komendantų suvažiavimo dalyvių požiūrį į karo padėties režimo nuostatų įgyvendinimo 1919–1921 m. praktiką, santykių su svarbiausiomis valstybės apsaugos ir vietos administracijos struktūromis, visuomene patirtį. Šio siekio įgyvendinimo pakopas atspindi trys uždaviniai: 1) pristatyti karo komendantų suvažiavimo surengimo aplinkybes; 2) išanalizuoti suvažiavime vykusias diskusijas kariniais, karinių struktūrų bendradarbiavimo klausimais; 3) aptarti karinių pareigūnų savo veiklos reguliuojant civilinį gyvenimą vertinimus.

Straipsnyje pasirinkta nagrinėti tema ir ypač požiūrio į ją rakursas Lietuvos istoriografijoje yra nauji, nors apskritai įvairaus lygio literatūros, skirtos pirmiesiems Lietuvos valstybės, jos kariuomenės žingsniams, Nepriklausomybės kovoms, netruksta. Todėl reikšmingiausias mūsų nagrinėjama tema istoriografinės pozicijas ar ryškių bendrumų jungiamas jų grupes verta trumpai apžvelgti.

Mus dominančiais klausimais, tiesa, labai tendencingai, nemažai rašė sovietinės Lietuvos istorikai⁵. Jų darbuose karo komendantai buvo laiko-

⁵ **J. Jurginis**, *Kauno įgulos kareivių sukilimas 1920 metais*, Vilnius, 1955; **Maksimaitis M.**, Administracinių ir teisminių priemonių taikymas slopinant revoliucinį judėjimą Lietuvoje 1919–1926 m. // *Lietuvos TSR mokslų akademijos darbai, serija A*, t. 1, Vilnius, 1963; **E. Zilbergis**, *Kova už tarybų valdžią Kaune 1918– 1919 metais*, Kaunas, 1968; **J. Bulavas**, Lietuvos buržuazinės laikinosios vyriausybės susidarymas ir veikla, kuriant valstybės aparatą (1918 m.

mi viena svarbiausių 1919-aisiais „prieš liaudies valią“ atsiradusios „buržuazinės Lietuvos“ „represinės sistemos“, visokeriopaip persekiojusios ir gniuždžiusios „pažangiąsias ir revoliucines“ visuomenės jėgas, grandžių. Kiekvieną faktą apie pirmaisiais karo padėties metais Lietuvoje pasitaikydavusias negeroves ištraukdami iš konteksto ir suabsoliutindami totalitarinės sistemos įkaitais tapę istorikai paversdavo „nepaneigiamu“ argumentu, pagrindžiančiu visai sovietinei lietuvių istoriografijai prievarta primestą tarpukario Lietuvos beatodairiško juodinimo schemą.

Nepriklausomybės kovų laikotarpio realijos dažnai buvo prisimenamos ir išeivijoje gyvenančių autorių⁶. Daugelis JAV ir kitose laisvojo pasaulio šalyse 6–9 dešimtmetyje pasirodžiusių knygų ir straipsnių periodikoje – daugiausia memuarinio pobūdžio arba apibendrinamieji, tik skelbtais šaltiniais paremti darbai. Juose visai pagrįstai galima pasigesti empirinių duomenų, tačiau tai suprantama, nes sovietinės Lietuvos archyvai emigrantams buvo neprieinami. Kita vertus, jų tekstuose imponuoja gyvenimo Nepriklausomoje Lietuvoje suformuotas pasaulėvaizdis, individuali patirtis.

Rimčiausias ir solidžiausias mokslinis darbas tarpukario Lietuvos Respublikos ir jos kariuomenės kūrimo tematika buvo atliktas per du pastaruosius dešimtmečius – jau nepriklausomybės sąlygomis. Imtos nuosekliai, giliai, plačiai naudojant gausią archyvinę medžiagą analizuoti atskiros šio trumpo laikotarpio temos, tarp jų ir labai artimos tai, kurią pasirinkome nagrinėti šiame straipsnyje. Karo komendantūrų kūrimą, jų sudėtį, funkcijas ir kitus svarbius klausimus analizavo istorikai Vytautas Lesčius⁷ ir Deimantas Palkevičius⁸. Generalinio štabo Žvalgybos skyriaus darbą pirmaisiais valstybingumo metais išsamiai nagrinėjo Arvydas Anušauskas⁹, karo komendantų santykius su savivaldybė-

lapkritis–1920 m. birželis) // *Buržuazinės valstybinės teisinės koncepcijos, jų taikymas Lietuvoje ir kritika*, red. J. Bulavas, V. Poškevičius, O. Ruželytė, Vilnius, 1972; **M. Maksimaitis**, Lietuvos buržuazinės laikinosios vyriausybės priemonės 1918–1919 m. proletarinei revoliucijai slopinti, *Buržuazijos diktatūros Lietuvoje valstybiniai teisiniai aspektai*, Vilnius, 1976; **B. Vaitkevičius**, *Pirmoji darbininkų ir valstiečių valdžia Lietuvoje*, antras leid., Vilnius, 1988; **P. Vitkauskas**, *Lietuvos Tarybų Socialistinė Respublika 1918–1919*, antras leid., Vilnius, 1988.

⁶ Kaip svarbesnes, akademiškesnes pozicijas išskirtumėme: **K. Ališauskas**, *Kovos dėl Lietuvos Nepriklausomybės 1918–1920*, t. 1, Chicago, 1972; **A. Rukša**, *Kovos dėl Lietuvos Nepriklausomybės, t. 2 (Lietuvių – lenkų santykiai ir kovų pradžia)*, Cleveland, 1981; **P. Čepėnas**, *Naujųjų laikų Lietuvos istorija*, t. 2, Chicago, 1986; **V. Statkus**, *Lietuvos ginkluotos pajėgos 1918–1940 m.*, Chicago, 1986.

⁷ **V. Lesčius**, *Lietuvos kariuomenė 1918–1920*, Vilnius, 1998; **V. Lesčius**, Lietuvos miestų ir apskričių karo komendantūros // *Karo archyvas*, t. 15, 1998; **V. Lesčius**, *Lietuvos kariuomenė Nepriklausomybės kovose 1918–1920*, Vilnius, 2004.

⁸ **D. Palkevičius**, Kariuomenės komendantūros 1918–1920 m. // *Lietuvos archyvai*, kn. 12, Vilnius, 1999.

⁹ **A. Anušauskas**, *Lietuvos slaptosios tarnybos 1918–1940*, antras leid., Vilnius, 1998.

mis – Aistė Morkūnaitė-Lazauskienė¹⁰. Sudėtingą Lietuvos vidaus padėtį Nepriklausomybės kovų metu per aukštų karininkų biografijas atskleidė istorikai Vidmantas Jankauskas¹¹ ir Gintautas Surgailis¹². Istorikas Algis Kasperavičius viename savo straipsnių išsamiai pristatė pagrindinio pirmojo karo komendantų suvažiavimo organizatoriaus Antano Merkio biografiją¹³. Šios asmenybės veiklą keliskart vadovaujant Lietuvos Respublikos krašto apsaugos ministerijai panašaus pobūdžio publikacijoje gana išsamiai atskleidė Marius Pečiulis¹⁴.

Galiausiai ir šių eilučių autorius pastaruosius penkerius mokslinio darbo metus nuosekliai tyrinėjo įvairius karo komendantūrų veiklos ir karo padėties Lietuvos Respublikoje apskritai problematikos aspektus ir šių tyrimų rezultatus skelbė¹⁵.

Visa pristatyta mokslinė literatūra suteikia galimybę išsamiai susipažinti su politiniu, socialiniu 1919–1921 m. Lietuvos gyvenimo kontekstu, kariuomenės organizacija ir jos vaidmeniu valstybėje. Tačiau, siekiant šiame straipsnyje iškelto tikslo, daugiausia dėmesio teko sutelkti į pirminius šaltinius, ypač tuos, kurie iki šiol dar nebuvo „paleisti“ į istoriografinę „žinių apyvartą“. Dauguma šių šaltinių – įvairūs Lietuvos centriname valstybės archyve saugomi dokumentai. Reikšmingiausiu laikytinas pirmojo Lietuvos kariuomenės karo komendantų suvažiavimo, įvykusio Kaune 1921 m. rugsėjo 20–24 d., protokolas. Iš karto reikia pažymėti, jog tai nėra ištisa diskusijų stenograma, o pasikartojanti informacija, ilgesnės kalbos sutrumpintos, apibendrintos. Vietinės kariuomenės brigados vadovybės iniciatyva visa ši medžiaga buvo atspausdinta mašinėle, padauginta ir išsiųsta svarbiausioms kariuomenės struktūroms ir kitoms suinteresuotoms žinyboms. Tokios spausdintos oficialios protokolų versijos apimtis – 86 puslapiai, bet įvairių minėto archyvo fondų bylose, kuriose buvo įsegtas tekstas, pateikiama skirtinga numeracija. Rengiant straipsnį naudojoms Kariuomenės teis-

¹⁰ **A. Morkūnaitė-Lazauskienė**, *Lietuvos Respublikos savivaldybių raida 1918–1920*, Šiauliai, 2007.

¹¹ **V. Jankauskas**, Sedos apskrities karo komendantūros veikla // *Žemaičių praeitis, kn. 5, Seda: parapija ir dailės paminklai*. Vilnius, 1997; **V. Jankauskas**, *Nepriklausomos Lietuvos generolai*, Vilnius, 1998; **V. Jankauskas**, *Kario kelias. Generolas Kazimieras Ladiga Nepriklausomybės kovose*, Vilnius, 20004.

¹² **G. Surgailis**, *Lietuvos kariuomenės vadai*, Vilnius, 1992.

¹³ **A. Kasperavičius**, Antanas Merkys – paskutinis ministras pirmininkas // *Lietuvos Respublikos ministrai pirmininkai (1918–1940)*, Vilnius, 1997.

¹⁴ **M. Pečiulis**, Pulkininkas leitenantas Antanas Merkys // *Lietuvos krašto apsaugos ministrai ir kariuomenės vadai*, t. 2, Vilnius, 2008, p. 34–45.

¹⁵ **M. Kuodys**, Karo padėties klausimas Lietuvos seimuose (1919–1927 m.) // *Karo archyvas*, t. 22, Vilnius, 2007; **M. Kuodys**, Karo padėties Lietuvos geležinkelių zonoje funkcionavimas 1919–1926 m. // *Karo archyvas*, t. 23, Vilnius, 2008; **M. Kuodys**, *Karo padėties režimas Lietuvos Respublikoje 1919–1940 m.*, daktaro disertacija, Kaunas: VDU, 2009.

mo fonde (f. 483) rastu to paties masinio protokolų tiražo egzemplioriumi vien dėl to, kad jis, palyginti su kitais matytais, geriausiai išsilaikęs: raidės mažiausiai išblukusios, tekstas lengviausiai perskaitomas¹⁶.

Atskleisti pirmojo karo komendantų suvažiavimo rengimo peripetijas ir probleminį kontekstą padėjo ir kitų archyvinių fondų, pirmiausia Vietinės kariuomenės brigados (f. 10), Kariuomenės štabo (f. 929), įvairių karinių įstaigų, VRM Policijos departamento (f. 394), apskričių viršininkų bylose esanti medžiaga. Ją neblogai papildė įvairūs paskelbti šaltiniai¹⁷, amžininkų atsiminimai¹⁸.

SUVAŽIAVIMO ORGANIZAVIMAS, DALYVIAI, DIENOTVARKĖ

Karinės administracijos sistema Lietuvoje iš esmės buvo pradėta kurti 1919-ųjų pradžioje, prasidėjus Nepriklausomybės kovoms, Mykolo Sleževičiaus vyriausybei bolševikų dar neužimtoje¹⁹ pietvakarinėje krašto dalyje paskelbus karo padėtį. Šie keli mėnesiai jauni valstybei buvo kritiški, jos nepriklausomybė kabojo ant plauko, todėl tiek įvairius fronto ruožus „laikančių“ formuojamos Lietuvos kariuomenės dalinių vadai, tiek pafrontėje tvarką prižiūrintys kariniai pareigūnai darė viską, ką galėjo, kad atremtų iškilusią grėsmę, pašalintų visas jos sukeltas negeroves. Centras ir pakraščiai savo veiksmų, tenka pripažinti, nekoordinavo: nurodymai, paskubomis parengtos instrukcijos apskričių karinę administraciją pasiekdavo nereguliariai, dažnai pavėluotai. Situacija sparčiai kito, todėl komendantams daugiausia teko veikti savo nuožiūra, imantis asmeninės atsakomybės už ryžtingus, neretai drastiškus veiksmus. Kai kurie jų poelgiai idealistinės demokratijos apologe-

¹⁶ Toliau išnašose nurodoma šioje konkrečioje LCVA byloje pateikta protokolo lapų numeracija: Pirmojo Lietuvos kariuomenės karo komendantų suvažiavimo 1921 09 20–24 posėdžių protokolas // *LCVA*, f. 483, ap.7, b. 87, l. 1–44.

¹⁷ *Kariuomenės teismas 1919–1929*, Kaunas, 1930; *Lietuvos policija 1918–1928*, red. I. Tamašauskas, Kaunas, 1930; **A. Laugalis**, Administracinio ir policinio aparato kūrimasis // *Pirmasis Nepriklausomos Lietuvos dešimtmetis*, Kaunas, 1990; **A. Survila**, Nepriklausomos Lietuvos valstybės administracija // *Lietuva 1918–1938*, sud. V. Kemežys, fotograf. leid., Kaunas, 1990.

¹⁸ **J. Navakas**, *Lietuvai besikeliant. Iš 1918–1919 metų užrašų ir atsiminimų ir iš Lietuvos vasaros rytų partizanų veikimo*, Kaunas, 1928; **J. Mikuckis**, Neužmirštami 1919–1920 metai // *Kauno karo komendantūra 1919–1929*, red. P. Jurgėla, Kaunas, 1930; **R. Skipitis**, *Nepriklausoma Lietuva statant*, Chicago, 1961; **J. Budrys**, *Atsiminimai. Kontržvalgyba Lietuvoje*, fotograf. leid., Vilnius, 1991; **K. Žukas**, *Žvilgsnis į praeitį*, antras leid., Vilnius, 1992; **P. Bugailiškis**, *Gyvenimo vieškeliais*, Šiauliai, 1994; **E. Putvinskienė**, *Atsiminimai*, Šiauliai, 1995.

¹⁹ 1919 m. pradžioje Raudonoji armija jau buvo okupavusi du trečdalius Lietuvos. Plačiu frontu slinkdama į vakarus, ji dar 1918 m. gruodžio 22 d. užėmė Švenčionis ir Zarasus, kitą dieną – Uteną, gruodžio 27 d. – Rokiškį, 1919 m. sausio 5 d. – Vilnių, sausio 9 d. – Panevėžį, sausio 15 d. – Šiaulius, sausio 25 d. – Telšius. Žr. **V. Lesčius**, *Lietuvos kariuomenė Nepriklausomybės kovose 1918–1920*, p. 34.

tų – kairiųjų Lietuvos politinių jėgų atstovų – buvo įvertinti kaip nusikalstama savivalė, teroras²⁰. Šiame kontekste daugiausia buvo linksnuojamos Sedos komandanto Povilo Plechavičiaus, Jono Motiejūno-Valevičiaus, Vinco Grigaliūno-Glovackio ir kai kurių kitų karininkų pavardės²¹. Kartais savavaliuodavo ir paprasti kareiviai. Vyriausybė ir kariuomenės vadovybė žinojo problemas, todėl stengėsi, kad galimybių neleistinais elgtis būtų kuo mažiau²².

Klaidų, net ir labai skaudžių, netobula, skubiai „sulipdyta“ karinė administracija vargu ar galėjo išvengti. Kita vertus, žinant to meto sąlygas ir tai, ko siekė Lietuvos priešai, ryžto stoka, „minkštumas“ būtų pražudę jauną valstybę. Be to, būtina pabrėžti, jog liūdnai pagarsėję „lazdos perlenkimai“ įgyvendinant karo padėties nuostatas aukščiausiu lygiu sulaukdavo aiškaus moralinio įvertinimo ir prevencinių priemonių, tad kariuomenės autoritetas smarkiai nenukentėjo. Karinių struktūrų veiklą kur kas labiau išderindavo mažiau pastebimos problemos: žinybų „nesusikalbėjimas“, laisvas įsakymų ir nurodymų interpretavimas, atskaitomybės stoka, raštvedybos ir dokumentacijos nevienodumas ir t. t. Šie, rodos, pavieniai ir iš pirmo žvilgsnio gana nereikšmingi, ne iš piktos valios, o dėl nepatyrimo ir nežinojimo atsiradę trūkumai ir nesusipratimai visi kartu karo padėties administravimo sistemai tapo sunkiai pakeliama našta jau pirmaisiais jos funkcionavimo mėnesiais. Spręsti problemas, gerinti situaciją pačiame žūtbutinių kovų įkarštyje beveik nebuvo galimybių, bet kai ką bandyta daryti ir tada.

1919 m. antroje pusėje, iš Lietuvos išstūmus Raudonąją armiją, sąlygos būtiniausiems karinės administracijos sistemos pertvarkymams atlikti tapo palankesnės. Krašto apsaugos ministerija (KAM) norėjo tuo pasinaudoti ir bandė savo direktyvomis karo padėties režimą riboti, kad gyvenimas kiek įmanoma imtų tekėti įprasta vaga. Pirmiausia pasiryžta krašte baigti formuoti karo komendantūrų tinklą – reikėjo nuo bolševikų išvaduotose apskrityse įvesti tvarką ir užtikrinti vyriausybės potvarkių vykdymą. Taip pat pamėginta suvienodinti komendantūrų darbą: buvo rengiamos bendros raštvedybos instrukcijos, daug dėmesio skiriama administracinių nuobaudų, visuomeninės veiklos ribojimo, civilių asmenų perdavimo karo teismams praktikai, mėginant ją sureguliuoti²³, komendantūros išduodamų leidimų,

²⁰ *Steigiamojo Seimo Darbai*, 1922 04 05, 193 posėdis, Kaunas, 1922, p. 39.

²¹ Žr.: **J. Jurginis**, *Kauno igulos kareivių sukilimas 1920 metais*, p. 15–20; **V. Jankauskas**, Sedos apskrities karo komendantūros veikla // *Žemaičių praeitis, kn. 5, Seda: parapija ir dailės paminklai*. Vilnius, 1997, p. 197–204. Apie P. Plechavičių ir V. Grigaliūną-Glovackį žr. **V. Jankauskas**, *Nepriklausomos Lietuvos kariuomenės karininkai*, p. 39–51, 125–134.

²² **G. Surgailis**, *Lietuvos kariuomenės vadai*, p. 16, 67–68.

²³ KAM 1919 06 23 aplinkraštis komendantams ir atskirų dalių viršininkams apie kvotas ir suėmimus // *LCVA*, f. 1126, ap. 4, b. 211, l. 7.

pažymų apmokestinimo tvarkai nustatyti²⁴. Prasidėjusį procesą pristabdė kovos su bermontininkais.

1920-ųjų pradžia Lietuvos politiniam elitui ir visuomenei vėl leido optimistiškiau žvelgti į ateitį: žūtbūtinės kovos dėl valstybės egzistencijos buvo pasibaigusios, vidaus padėtis atrodė kiek stabilesnė, ruošiasi Steigiamojo Seimo rinkimams. Kartu atsirado ir paskata tęsti karo padėties režimo pertvarką, pritaikyti ją prie pakitusių sąlygų, stengiantis kiek įmanoma optimizuoti. Kad demokratinės tautos atstovybės formavimo procedūros vyktų sklandžiai, 1920 m. kovo mėn. karo padėtis valstybėje buvo apribota teritoriniu principu²⁵. Tiesa, tai truko neilgai – liepos pabaigoje dėl Raudonosios armijos, stumiančios Lenkijos kariuomenę į vakarus, invazijos grėsmės²⁶ karo padėties režimo apribojimus teko panaikinti²⁷. Tų pačių metų rudenį vėl atsinaujinusios Lietuvos kariuomenės kovos su lenkais ir po jų išlikusi tarpusavio įtampa kurį laiką tvarkant šalies vidaus gyvenimą neleido atsakyti ypatingųjų teisinių administracinių priemonių. Karo padėties režimą vėl ryžtasi „sušvelninti“ tik 1922 m. rudenį²⁸. Šiek tiek grįžtant atgal reikėtų pažymėti, kad pirmasis karo komendantų suvažiavimas vyko kaip tik tuo metu (1921 m. rugsėjo pabaigoje), kai karinių pareigūnų funkcijos buvo itin plačios, o įgaliojimai – išskirtiniai. Nepaisant karštų diskusijų Steigiamajame Seime²⁹, tada dar niekas nežinojo, kiek ilgai išliks tokia išimtinė padėtis.

Taigi, pirmuosius bandymus sureguliuoti, patobulinti karo padėties režimą pastebime dar 1919 m. antroje pusėje, tačiau prasidėjęs procesas dėl atsinaujinusių karo veiksmų kurį laiką buvo sutrikdytas. Palankesnės sąlygos tęsti pertvarką vėl susiklostė tik 1921-aisiais. Tuo metu susikaupė tiek daug įvairių problemų, jog jas spręsti reikėjo greitai ir vienu platesniu užmoju, nes tik toks kompleksinis požiūris galėjo leisti tikėtis žymesnio kokybinio proveržio. Lietuvos kariuomenės vadovybė ir vyriausybė aiškiai suvokė pertvarkymų neišvengiamumą ir svarbą, tačiau tam, kad ambicingas projektas virstų realybe ir duotų geidžiamų rezultatų, reikėjo energingo ir gabaus vyk-

²⁴ 1919 07 12 Lietuvos kariuomenei įsakymas Nr. 111 // *LCVA*, f. 384, ap. 2, b. 3, l. 36.

²⁵ Karo stovio panaikinimo įstatymas // *LVŽ*, 1920 03 04, Nr. 20–255. Karo padėtis liko galioti geležinkelių zonoje, kariuomenėje ir kai kuriose apskrityse arba atskiruose jų valsčiuose, esančiuose šalia demarkacijos linijos. Apie karo padėtį geležinkelių zonoje išsamiai žr. **M. Kuodys**, *Karo padėties Lietuvos geležinkelių zonoje funkcionavimas 1919–1926 m.*, p. 180–245.

²⁶ **K. Grinius**, Steigiamojo Seimo metai // *Aidai*, 1970, Nr. 5, p. 204.

²⁷ Įstatymas karo stoviui įvesti // *VŽ*, 1920 07 23, Nr. 41–430.

²⁸ Karo stoviui įvesti įstatymas // *VŽ*, 1922 09 08, Nr. 105–823. Karo padėtis liko galioti Kaune, kaip laikinojoje valstybės sostinėje, geležinkelių zonoje, kariuomenėje ir įstatyme nurodytose apskrityse bei atskiruose valsčiuose, kurie ribojosi su demarkacijos linija.

²⁹ **M. Kuodys**, *Karo padėties klausimas Lietuvos seimuose (1919–1927 m.)*, p. 241–245.

dytojo. Miestų ir apskričių karinės komendantūros, kaip ir kai kurios kitos užfrontės karinės administracijos įstaigos (pavyzdžiui, belaisvių, koncentracijos stovyklos), priklausė specialiam struktūriniam padaliniiui – Vietinės kariuomenės brigadai³⁰. Jos vadas koordinavo ir prižiūrėjo komendantūrų veiklą. Pirmuoju Vietinės kariuomenės brigados vadu 1920 m. vasario 23 d. buvo paskirtas gen. ltn. Pranas Liatukas, tų pačių metų liepos mėn. pabaigoje šias pareigas trumpai ėjo gen. ltn. Jurgis Kubilius³¹, vėliau keletą metų – mjr. Antanas Merkys. Abiem pastarojo pirmtakams teko tvarkyti tik neatidėliotinus, „egzistencinius“, reikalus – sudėtingos to meto aplinkybės neleido pradėti ilgalaikių reformų. Situacija pradėjo keistis, kai Vietinės kariuomenės brigadai ėmė vadovauti teisininko išsilavinimą turintis buvęs krašto apsaugos ministras (1919 03 12–1919 08 21, 1920 02 23–1920 06 19) ir kariuomenės vado padėjėjas mjr. Antanas Merkys. Puikiai išmanantis kariuomenės problemas, turintis patirties ir geram administratoriui būtinų asmeninių savybių, jis kaip reta tiko numatomoms pertvarkoms organizuoti³².

Siekdamas pagerinti komendantūrų darbą, šis pareigūnas iškėlė ne tik biurokratinių – techninių, bet ir moralinių standartų svarbą. 1920 m. rugpjūčio pradžioje išleistame įsakyme A. Merkys aiškino: „Visa šalis karo stovyje ir Ypatingi krašto apsaugos įstatai duoda komendantams labai ir labai daug teisių. Kvalifikuoti nekuriuos prasikaltimus ir veikimus pavesta piliečių komendantams, pavesta vien jų nuožiūra. Komendantai turi gan plačias teises uždedant bausmę, ką paprastai turi tik bešalis teismas. Komendantų reikalavimus pildo net kitų ministerijų valdininkai. Vyriausybė duodama taip daug teisių komendantams uždeda jiems ir daug priedermių, įsakymuose, kurie savyje turi labiau bendro pobūdžio, pamatas, kurių statomas teisėtumas ir sąžinė.“³³ „Besidarbuojant Krašto apsaugos ministerijoje, – toliau tęsė jis, – aš turėjau progos pastebėti daug trūkumų veikime mūsų komendantų. Dauguma tų trūkumų pareina ar tai iš nepatyrimo, ar tai dėl stokos reikalingų žinių ir bendro išsilavinimo, bet randasi ir tokių trūkumų, kurių

³⁰ V. Lesčius, *Lietuvos kariuomenė 1918–1920*, p. 151.

³¹ *Ten pat*, p. 151.

³² Tai liudija ir vėlesnė jo karjera atsakinguose kariuomenės ir valdžios postuose. Per du Pirmosios Lietuvos Respublikos dešimtmečius dėl savo žinių ir kompetencijos jis padarė išpūdingą karjerą: keliskart buvo krašto apsaugos ministras, Klaipėdos krašto gubernatorius, Kauno miesto burmistras, o 1939 m. pabaigoje tapo paskutinės Nepriklausomos Lietuvos vyriausybės premjeru. Plačiau žr. A. Kasperavičius, *Antanas Merkys – paskutinis ministras pirmininkas*, p. 431–471. Beje, A. Merkys 1914–1915 m., tarnaudamas carinės Rusijos kariuomenėje, pasižymėjo kaip pavyzdingas pareigūnas, ėjo vadovaujamas pareigas svarbiose geležinkelių komendantūrose Vilniuje, Virbalyje, Kaune, Kėdainiuose. Žr. M. Pečiulis, *Pulkininkas leitenantas Antanas Merkys...*, p. 35.

³³ 1920 08 01 Vietinės kariuomenės brigadai įsakymas Nr. 11 // *LCVA*, f. 10, ap. 1, b. 20, l. 18.

priežastimi yra vien bloga valia. Buvo net komendantų tokių, kurie gauto mis teisėmis naudojosi grynai savo asmens naudai, arba sprendė dalyką po įtėkme kitos suinteresuotos pusės, [todėl] vienas iš pirmųjų mano uždavinių, bus įstatyti komendantų veikimą į vėžes teisės ir bešališkumo <...> reikalausiu, kad kiekvienas [komendantas] pavestų tarnystės reikalams maksimumą savo energijos ir to paties reikalautų iš savo pavaldinių.³⁴

Šie skambūs žodžiai nebuvo tušti – A. Merkys juos patvirtino darbais: prasidėjo komendantūrų kadru peržiūra, padaugėjo specialių instrukcijų, suaktyvėjo tarpžinybinis bendradarbiavimas. Kaip tik jam vadovaujant buvo pašalinta dauguma tuo metu jau prasmės netekusių karo padėties suvaržymų, trukdančių gyventojams plėtoti ūkinę veiklą, susisiekti, rengti sueigas³⁵; buvo sugriežtinta administracinių bausmių skyrimo tvarka³⁶, patobulintas komendantūrų raštinių darbas³⁷. Visa tai buvo daroma metodiškai ir atkakliai: įsakymai ir aplinkraščiai nuolat plaukė iš šalies centro į periferiją, prireikus nevengta pakartoti nurodymų, juos papildomai paaiškinti. Tai rodė gerą Vietinės kariuomenės brigados vadovybės situacijos išmanymą ir gebėjimą greitai reaguoti į sistemos nukrypimus.

Suprasdama, kad tų vienašalių pastangų nepakaks, Vietinės kariuomenės brigados vadovybė, svarstant karo padėties režimo tobulinimo galimybes, ėmė skatinti aktyviau dalyvauti ir svarbiausią išimtinio režimo nuostatų vykdytojų grandį – apskričių karinius pareigūnus. Norėta sužinoti jų nuomonę, išgirsti pasiūlymus. Be to, į šias diskusijas ketinta pakviesti ir kitų už vidaus tvarką valstybėje atsakingų žinybų vadovus – kad visi aktualiausi klausimai ir problemos būtų sprendžiamos tiesiogiai, kalbantis akis į akį, o ne susirašinėjant ar bendraujant per žemesnio rango atstovus ir patikėtinius. Tokie pagrindiniai reikalavimai kelti numatomo renginio formatui. Lietuvoje tai nebuvo naujiena. 1918 m. pabaigoje į suvažiavimą susirinko apskričių savivaldos ir administracijos atstovai³⁸.

Ruošius pirmajam karo komendantų suvažiavimui Vietinės kariuomenės brigados vadovybė pradėjo gana anksti – 1921-ųjų pradžioje. Kvietimai ir programos gairės komendantūras pasiekė birželio mėnesį³⁹. Komendantai neliko pasyvūs: per skirtą kelių mėnesių laikotarpį parengė daugmaž išsamius atsakymus. Jais remiantis ir buvo sudaryta suvažiavimo programa.

³⁴ *Ten pat.*

³⁵ 1920 09 15 Vietinės kariuomenės brigadai įsakymas Nr. 25 // *Ten pat.*, b. 9, l. 28.

³⁶ 1920 11 01 Vietinės kariuomenės brigadai įsakymas // *Ten pat.*, b. 9, l. 37.

³⁷ 1921 01 19 Vietinės kariuomenės brigadai įsakymas // *LCVA*, f. 507, ap. 7, b. 45, l. 75.

³⁸ Apskričių viršininkų suvažiavimas // *Lietuvos aidas*, 1918 12 07, p. 1–2.

³⁹ 1921 06 10 Vietinės kariuomenės brigadai įsakymas // *LCVA*, f. 507, ap. 7, b. 45, l. 154.

Renginys turėjo trukti keturias dienas. Per jas buvo numatyta apsvarstyti 46 klausimus: 1) „Komendantų prievolės, teisės ir komandavimo cenzas taikos ir karo metu“; 2) „Komendantų specializavimasis“; 3) „Aprūpinimas komendantų reikalingais įstatymais ir vadovėliais“; 4) „Komendantų santykiai tarp savęs“; 5) „Santykiai su civilinėmis įstaigomis ir milicija“; 6) „Santykiai su savivaldybėmis“; 7) „Santykiai su įgulų viršininkais ir dalių vadais, apsistojuisiais apskrities ribose“; 8) „Santykiai komendantų su veikiančia kariuomene prasidėjus operacijoms“; 9) „Administratyvios pabaudos“; 10) „Įvairūs leidimai“; 11) „Piliečių judėjimas krašte karo metu“; 12) „Peržengimas demarkacinės linijos ir rubežiaus [sienos – M. K.] mūsų pusėn ir reikalai, susiję su neutralia zona“; 13) „Išsiuntimas už demarkacinės linijos“; 14) „Atėmimas iš gyventojų dar užsilikusių ginklų ir baudimas už [jų] slėpimą“; 15) „Atėmimas iš gyventojų daiktų karinio pobūdžio“; 16) „Sekvestravimas ir užėmimas butų ir kitų dalykų kariuomenės ir valdžios įstaigų reikalams“; 17) „Tremtiniai“; 18) „Apskrities apsauga“; 19) „Žvalgyba ir kova su priešvalstybiniu elementu“; 20) „Profesinė sąjunga“; 21) „Spaudos ir cenzūros reikalai karo metu“; 22) „Karo teismas“; 23) „Šauliai“; 24) „Streikas“; 25) „Susirinkimų sutvarkymas“; 26) „Sanitarinės pagalbos organizacija“; 27) „Komendantūrų etatai“; 28) „Komendantūrų komplektavimas kareiviais“; 29) „Raštininkai“; 30) „Komendantūrų kareivių apmokymas“; 31) „Kareivių švietimas“; 32) „Mobilizacijos skyriaus reikalų sutvarkymas“; 33) „Santykiai komendantų su apskričių viršininkais šaukimo naujokų ir mobilizacijos reikalu“; 34) „Nustatymas sąrašų tarnaujančių atsarginių pašauktųjų, paliuosuotų ir netarnavusių asmenų“; 35) „Naujokų ėmimas“; 36) „Savanoriai, jų likimas tolimesnei tarnybai“; 37) „Dezertyrai“; 38) „Etapo tarnyba“; 39) „Komendantūrų ūkis ir atskaitomybė“; 40) „Pašalpos“; 41) „Atėmimas nuo paliuosuotų iš kariuomenės kariškų rūbų“; 42) „Raštinės vedimo ir tvarkymo taisyklės“; 43) „Padidiniamas apskričių ribų“; 44) „Prijungimas apskrityse žvalgybos ir intendantūros prie komendantūrų“; 45) „Rekvizicijos“; 46) „Apie pinigų dėžę“⁴⁰.

Deja, nepavyko nustatyti, kaip visi šie klausimai buvo paskirstyti, kad būtų spėta juos aptarti per keturias suvažiavimo dienas – tiražuotoje protokolo versijoje tai nenurodyta. Iš stenogramų matyti, jog vienomis temomis diskutuota ilgiau, kitomis – labai lakoniškai. Šiame straipsnyje visus suvažiavime aptartus klausimus bandysime apibendrinti nesilaikydami eilės tvarkos, suskirstę juos į dvi plačias tematines grupes: pirmąją, apimančią karinius, gynybos reikalus, ir antrąją, susijusią su įvairiomis civilinio gyvenimo reguliavimo problemomis.

⁴⁰ Pirmojo Lietuvos kariuomenės karo komendantų suvažiavimo 1921 09 20–24 posėdžių protokolas, l. 2–3.

Suvažiavimas vyko 1921 m. rugsėjo 20–24 d. Krašto apsaugos ministerijos rūmuose Kaune. Į jį atvyko visų 21 tada veikusių miestų ir apskričių karo komendantūrų vadovai arba atstovai: vyr. lt. Vincas Daniliauskas (Alytaus apskr.), kpt. Antanas Michelevičius (Biržų apskr.), kpt. Petras Januškevičius (Eglaitės komendantūra, Ilūkstės apskr.); kpt. Jonas Mačiulaitis (Kauno apskr.); mjr. Julius Čaplikas (Kėdainių apskr.), lt. Vladas Petronaitis (Kretingos apskr.), kpt. Jonas Šlepetytis (Mažeikių apskr.), mjr. Antanas Kubilius (Marijampolės apskr.), kpt. Tadas Chodakauskas (Panevėžio apskr.), mjr. Jonas Statkevičius (Raseinių apskr.), kpt. Vladas Jankauskas (Rokiškio apskr.), kpt. Stasys Bendikas (Šakių apskr.), kpt. Vincas Matulionis (Seinų apskr.), kpt. Antanas Kundrotas (Šiaulių apskr.), kpt. Stasys Dabulevičius (Tauragės apskr.), lt. Juozas Namikas (Trakų apskr. komendanto, rezidavusio Kaišiadoryse, padėjėjas), kpt. Steponas Rusteika (Telšių apskr.), vyr. lt. Antanas Žilinskas (Ukmergės apskr.), kpt. Jonas Vėgelis (Utenos apskr.), mjr. Jeronimas Ivanauskas (Vilkaviškio apskr.), kpt. Bronius Zaleskis (Ežerėnų (Zarasų) apskr.)⁴¹.

Pirmieji Lietuvos kariuomenės karo komendantai, taip pat ir suvažiavimo dalyviai, – neeiliniai pareigūnai, o daugeliu atvejų ir neeilinės asmenybės. Jie buvo vienintelė tvirta vyriausybės atrama provincijoje vykstant žūtibūtinėms kovoms dėl nepriklausomybės, todėl pagarsėjo drąsa, ryžtu iškilusių grėsmių akivaizdoje, principingumu. Daugelis buvo apdovanoti už kovinius nuopelnus dar carinės Rusijos kariuomenėje. Iš suvažiavimo dalyvių Nepriklausomybės kovų fronte bene labiausiai pasižymėjo J. Čaplikas, S. Dabulevičius, V. Petronaitis, J. Šlepetytis, J. Vėgelis. Pirmieji komendantai kartu buvo ir savoriai kūrėjai, savo krauju aplaistę kuriamos valstybės pamatus, žinoję laisvės kainą. Jie jautėsi esą atsakingi šios valstybės šeiminkai, turintys teisę garsiai pareikšti savo nuomonę dėl jos ateities raidos krypčių. Šie labai glaustai ir fragmentiškai pateikti pirmųjų Lietuvos karo komendantų psichologinio portreto, jų pasaulėvaizdžio bruožai gana ryškiai atsiskleidžia ne tik mus dominančio renginio metu vykusiuose pokalbiuose, bet ir kituose to laikotarpio šaltiniuose. Į tai būtina atsižvelgti vertinant kiekvieną komendantų suvažiavime išsakytą poziciją, idant įžvalgos ir vertinimai perdėm ne nutoltų nuo tiriamo laikotarpio realijų. Daugelis pirmųjų karo komendantų vėliau sėkmingai kopė karjeros laiptais KAM ir VRM sistemose⁴².

⁴¹ *Ten pat*, l. 2.

⁴² Kaip pavyzdį galima paminėti Steponą Rusteiką, Kazį Skučą, kurie ketvirtajame dešimtmetyje tapo vidaus reikalų ministrais, o Jonas Motiejūnas-Valevičius, Brunonas (Brunas) Štencelis ėjo įvairias atsakingas pareigas šios ministerijos valdymo aparate. Pirmasis Sedos apskrities komendantas P. Plechavičius 1927–1929 m. vadovavo Vyriausiajam štabui, pirmasis Raseinių karo

Suvažiavime taip pat dalyvavo bendrų problemų aptarti ir spręsti paviesti vadovaujamas pareigas einantys įvairių karinių ir sukarintų struktūrų bei civilinės valdžios atstovai – tie, kuriems karo komendantai turėjo kokių nors pretenzijų ar pageidavo jų paaiškinimų. Buvusiems fronto vadams atstovavo plk. ltn. Kazimieras Ladiga (IV pėstininkų divizijos vadas), Kariuomenės intendantūra – Vladas Grudzinskas, Lietuvos šaulių sąjungą – Vladas Putvinskis, Žvalgybos skyrių – Mykolas Lipčius, Vidaus reikalų ministerijos Piliečių apsaugos departamentą – Jonas Navakas. Be minėtų aukštų karininkų ir pareigūnų, renginyje dalyvavo ir kitų žinybų atstovai, nors protokole kaip pranešėjai jie nefigūruoja. Matyt, šie svečiai apsiribojo stebėtojų vaidmeniu. Apie jų dalyvavimą galima spręsti iš užuominų kai kuriuose antriniuose šaltiniuose⁴³. Tiksliai sužinoti, kiek tokių asmenų atvyko ir kas jie tokie, nepavyko.

Posėdžiams visas keturias suvažiavimo dienas pirmininkavo Vietinės kariuomenės brigados vadas mjr. A. Merkys. Jis savo iniciatyvą norėjo įgyvendinti nuo pat pradžios iki galo, siekė būti viso organizacinio darbo centre: aktyviai rengė ir derino programą, tarpininkavo institucijoms kviečiant į renginį jų vadovus, ėmėsi vedėjo funkcijų svarstant numatytus klausimus. Visos jo pastangos ir nuveiktas darbas buvo palankiai įvertinti ne tik tuo metu, bet ir prabėgus geram dešimtmečiui⁴⁴. Atspausdinti suvažiavimo protokolai, kaip pagalbini, reikšmės nepraradęs informacinis leidinys, karo komendantams vadovybės buvo rekomenduotas net 1926-ųjų pabaigoje, kai po dešiniųjų įvykdyto perversmo visoje šalyje vėl buvo įvesta karo padėtis⁴⁵. Ir tai neuostabu: pirmajame karo komendantų suvažiavime buvo išnagrinėta daug svarbių klausimų, nutarta, kaip spręsti opiausias problemas. Be to, renginys to meto kariuomenės vadovybei leido susidaryti išsamų ne tik situacijos karinės administracijos sistemoje, bet ir šalies regionuose vaizdą. Šios žinios

komendantas Vincas Vitkauskas 1940 m. pradžioje tapo Lietuvos kariuomenės vadu. Vienas pirmųjų Šiaulių karo komendantų Adolfas Birontas 1920 m. tapo geležinkelių karo viršininku. Jį poste po poros metų pakeitęs J. Mačiulaitis iki tol vadovavo Kauno karo komendantūrai. Dešimt metų „karo stovio reikalų“ referento pareigas ėjęs plk. Vladas Braziulevičius, paskutinis Šaulių sąjungos vadas Pranas Saladžius vienu metu taip pat buvo Kauno karo komendantais. Tokių pavyzdžių galima paminėti ir daugiau.

⁴³ Pavyzdžiui, tarp svečių buvo ir Žvalgybos skyriuje kontržvalgybos reikalus kuravęs Jonas Budrys. Jis savo atsiminimuose užsimena apie renginio atmosferą, pokalbius su Vietinės kariuomenės brigados vadu. Žr. **J. Budrys**, *Atsiminimai. Kontržvalgyba Lietuvoje*, p. 88–89.

⁴⁴ **P. Mažylis**, Pirmasis m. [iestų] ir apskr.[ičių] karo komendantų suvažiavimas (1921m. IX. 20–24) // *Kardas*, 1934 12 01, Nr. 23, p. 486.

⁴⁵ Žr. Vyriausiojo štabo 1926 12 27 aplinkraštis karo komendantams // *LCVA*, f. 929, ap. 1, b. 467, l. 26–28.

buvo labai svarbios rengiantis teritoriškai apriboti karo padėties režimą.

KARINIAI REIKALAI

Nors karo komendantūros pirmiausia yra karinės administracijos įstaigos, skirtos ypatingosios padėties nuostatomis užfrontėje įgyvendinti, jų funkcijos glaudžiai susijusios ir su krašto gynybos reikalais. Komendantai, naudodamiesi didžiuliais įgaliojimais, turėjo užtikrinti saugų su priešu kovojančios kariuomenės užnugarį (eliminuoti diversantus, agitatorius, įvairius tvarkos pažeidėjus ir kriminalinius nusikaltėlius), padėti aprūpinti ją būtinais reikmenimis, arkliais, organizuoti mobilizacijas, transportą, įvairius pagalbinius darbus ir t. t. Kritiškais Nepriklausomybės kovų momentais kai kurios karo komendantūrų kuopos dalyvavo ir karo veiksmuose⁴⁶, bet daugiau epizodiškai, susiklosčius ypatingoms aplinkybėms. Apskritai jos laikytos atskira užnugario tarnyba, o tai lėmė savotiškus, neretai problemiškus kovojančios fronte (ar jį saugančios) kariuomenės vadovybės ir karo komendantų santykius. Dėl to kildavo įvairių incidentų. Būta atvejų, kai fronto gynybos ruožui vadovaujantys aukšti karininkai ignoruodavo KAM paskirtą komendantą arba net jį nušalindavo ir paskirdavo savo žmogų. Bet daug dažniau teisėta karinė administracija turėjo vargo dėl nepagrįstų, nereikalingų arba net nerealių reikalavimų. Į suvažiavimą susirinkę karo komendantai paminėjo keletą tokių tipiškų neigiamų pavyzdžių. Mažeikių apskr. karo komendantas kpt. J. Šlepetys nurodė, jog į jo administruojamą apskritį atvykęs 2-ojo pėstininkų pulko vadas kpt. Jonas Petraitis pasiskelbė esąs įgulos viršininkas ir, nekreipdamas dėmesio į teisėtą vietos karo komendantą, gyventojams pradėjo duoti įvairius juos trikdančius įsakymus, pavyzdžiui, kad klebonas laikytų mišias ne ryte 10-ą, o dieną 12 valandą⁴⁷. Kitose vietovėse vietos įgulų vadai leisdavo savo kareiviams iš gyventojų neatlygintinai paimti šieno, malkų kurui, arklių kinkinius su vežikais ir t. t.

Komendantai, vieningai išreiškę nepasitenkinimą tokiais veiksmais, priėmė rezoliuciją, kurioje buvo nurodyta, kad visų į apskritį atvykusių kariuomenės dalių vadai arba jų atstovai nedelsdami prisistatytų komendantūroje

⁴⁶ Antai 1919 m. kovose su lenkais gana aktyviai dalyvavo Seinų ir Širvintų karo komendantūros, o kitos gerokai sustiprino demarkacijos linijos apsaugą. 1919-ųjų pabaigoje veržliais puolamaisiais veiksmais kovose su bermontininkais pasižymėjo J. Vėgelio vadovaujama Pasvalio karo komendantūra. Ir tai – tik keli pavyzdžiai. Žr.: **K. Ališauskas**, *Kovos dėl Lietuvos Nepriklausomybės*, t. 1, p. 369, 387–390; **A. Rukša**, *Kovos dėl Lietuvos Nepriklausomybės*, t. 2, p. 312–313, 357–362.

⁴⁷ Pirmojo Lietuvos kariuomenės karo komendantų suvažiavimo 1921 09 20–24 posėdžių protokolais, l. 14.

ir būdami toje vietovėje nuolat su ja palaikytų ryšį. Apsirūpinimas būtinais reikmenimis ir naudojimas gyventojų paslaugomis, kaip buvo nutarta, turės vykti tik komendantui tarpininkaujant, laiku ir sąžiningai už viską atsiskaitant⁴⁸. Šios nuostatos vėliau buvo pakartotos atitinkamuose KAM įsakymuose ir instrukcijose kariuomenei.

Išsakytus priekaištus, kalbėdamas buvusių „karo vadų“ vardu, bandė atremti plk. ltn. K. Ladiga. Beje, jis pats 1919-aisiais buvo „pastatęs“ savo komendantą vietoj paskirtojo KAM⁴⁹. Plk. ltn. K. Ladiga aiškino, kad Nepriklausomybės kovų metu panašių nesusipratimų kildavę gana dažnai⁵⁰, ir ne tik dėl „fronto vadų“ ambicijų: esą kai kurie karo komendantai labai vangiai atlikdavo pavestas pareigas, kartais dirbdavo tiesiog aplaidžiai. Kriktojamieji šių teiginių nelabai norėjo pripažinti. Jie pažymėjo, kad konfliktinės situacijos ne visada buvo tik nesusipratimai, neretai abipusę įtampą lemdavo išankstinė neigiama nuostata, antipatija. Beveik kiekvienu klausimu suvažiavime kalbėjęs Marijampolės karo komendantas mjr. A. Kubilius, paryškindamas iškeltą negerovę, atvirai pareiškė, kad kiti kariškiai „į komendantus žiūri su pašaipą, ir komendantas, atvykęs rikiuotės dalin, būtinai skiriamas jaunesniuoju karininku. Toksai elgimasis yra labai negražus. Daugelis komendantų gali ir norėtų eiti rikiuotėn, bet taip dalykams esant bijo“⁵¹. Nesunku suprasti, kad toks požiūris labai žeidė karo komendantus, kurių dauguma buvo dalyvavę kovose ir turėjo apdovanojimų.

Kita vertus, suvažiavimo dalyviai apgailėstaudami pripažino, jog ir komendantai neretai „nesusikalba“, – ne visada keičiamasi informacija, derinami veiksmai. Karinės administracijos atstovai, suvažiavime svarstant įvairius karinius klausimus, daug kalbėjo apie specialią instrukciją ir teisinės bei kitokios dalykinės literatūros stygių⁵². Vietinės kariuomenės vadas mjr. A. Merkys pažadėjo, jog ateityje karininkams, siekiantiems eiti komendanto pareigas, parengs specialią mokymo programą ir kursus, kurie padės įgyti reikiamą kvalifikaciją ir žinių⁵³. Deja, sumanymas sukurti nuoseklią karo ko-

⁴⁸ *Ten pat*, l. 15.

⁴⁹ Kaip pavyzdį galima paminėti 1-ojo pėstininkų pulko vado K. Ladigos ir jo vadovybės Kaune konfliktą, kilusį 1919 m. balandžio mėn. K. Ladiga, nepranešęs KAM, tačiau turėdamas pakankamai svarių priežasčių, iš pareigų pašalino Alytaus karo komendantą Aleksandrą Mikelėną ir į jo vietą paskyrė karininką Praną Bizoką. Žr. V. Jankauskas, *Kario kelias. Generolas Kazimieras Ladiga Nepriklausomybės kovose*, p. 67.

⁵⁰ Pirmojo Lietuvos kariuomenės karo komendantų suvažiavimo 1921 09 20–24 posėdžių protokolai, l. 18.

⁵¹ *Ten pat*, l. 4.

⁵² *Ten pat*, l. 5, 25.

⁵³ *Ten pat*, l. 6.

mentantų rengimo ir egzaminavimo sistemą taip ir liko neįgyvendintas.

Nelabai gerai klostėsi ne tik karo komendantų ir „fronto vadovybės“, bet ir Kariuomenės intendantūros (kuri tvarkė aprūpinimo reiklus) bei Generalinio štabo Žvalgybos skyriaus atstovų šalies provincijoje santykiai. Vietinės kariuomenės brigados vadovybė, dar rengdamasi suvažiavimui, aplinkraščiuose karinės administracijos atstovų teiravosi, kaip jie vertintų sumanymą apskrityse prie komendantūrų prijungti intendantūros skyrių ir „žvalgų punktą“ (politinio sekimo ir kontržvalgybos karinę įstaigą). Pastarųjų institucijų vadovybė į tokią iniciatyvą, net ir pagrįstą lėšų taupymo motyvais, reagavo neigiamai⁵⁴. Bet kai kurie komendantai ir iki suvažiavimo, ir jo metu neslėpė pritariantys karinių įstaigų apskrityse centralizacijai, nes tai reišė jų, kaip karinių pareigūnų, reikšmės ir galios padidinimą. Tačiau šis siekis liko neįgyvendintas – atsižvelgta į intendantūros ir žvalgybos pasipriešinimą bei argumentus dėl gresiančio sąmyšio ir galimų šių skirtingų struktūrų atstovų konfliktų.

Daugiausia problemų iš minėtų institucijų komendantams kėlė žvalgybininkai. Abi pusės viena kita nepasitikėjo, vengė bendradarbiauti, neretai kaltindavo įgaliojimų viršijimu ir kitais neteisėtais veiksmais. Mjr. J. Čaplikas pateikė tokį pavyzdį iš savo patirties: „Žvalgyba yra nenormalus apsi-reiškimas ir niekur visame pasaulyje taip nėra sutvarkyta. Čia susidaro įvairios nesąmonės. Kėdainiuose taipgi yra žvalgyba, kiek jos – nežinau. Be jos, aš pats privalau turėti savo žvalgybą, vadinasi, galima įsivaizduoti jos veikimą. Aš <...> siunčiu žmones daryti kratą ir žvalgyba siunčia. <...> Žvalgyba jokių žinių neteikia, ir kai juos jau prispiria bėda, tuomet jau jų dalyką likviduok. Apie jos [žvalgybos] nesąmones galima daug ką pasakyti.“⁵⁵ Žinoma, ši trintis nebuvo tokia gili, kad abi struktūras būtų atitraukusi nuo tiesioginių pareigų ar pavertusi neveiksniomis, bet kad egzistavo aštri konkurencija, siekis dominuoti, rodo šiai temai pirmajame karo komendantų suvažiavime skirtas dėmesys⁵⁶. Jo dalyviai skundėsi, kad žvalgyboje dirba daug „neaiškaus elemento“ – nemokančių lietuviškai ir vargu ar palankiai vertinančių tautines ir valstybines lietuvių aspiracijas kitataučių atžvilgiu, taip pat atsitiktinių, prastos reputacijos asmenų⁵⁷. Kritikuotas ir žvalgybininkų darbo braižas: dažni nepagrįsti areštai, prievartos

⁵⁴ Kariuomenės intendantūros 1921 09 12 rašto KAM nuorašas // *LCVA*, f. 500, ap.1, b. 51, l. 89. Žvalgybos skyriaus viršininko M. Lipčiaus 1921 09 15 rašto KAM nuorašas // *LCVA*, f. 500, ap. 1, b. 51, l. 91.

⁵⁵ Pirmojo Lietuvos kariuomenės karo komendantų suvažiavimo 1921 09 20–24 posėdžių protokolai, l. 24 v.

⁵⁶ *Ten pat*, l. 23–24.

⁵⁷ *Ten pat*, l. 41v–42.

vartojimas apklausų metu ir kitos piktnaudžiavimo tarnybine padėtimi formos. Jos kėlė nemenką visuomenės ir įsipareigojusių ginti demokratines laisves ir žmogaus teises kairiosios pakraipos Lietuvos partijų pasipiktinimą ir viešus protestus. Kaip rodo įvairūs autentiški šaltiniai ir istorikų tyrimai, problemų žvalgyboje iš tiesų būta, nors ir siekiančių sąmoningai apjuodinti šią be galo svarbią jaunai valstybei instituciją taip pat netrūko⁵⁸. Daugelis pirmųjų jos darbuotojų buvo rusai, prieš Pirmąjį pasaulinį karą tarnavę carinėje „ochrankoje“, turintys nemenką patirtį ir gerą profesinį pasirengimą, bet suinteresuoti tik materialiniu atlygiu, o ne pasiaukojama tarnyba jiems svetimai lietuvių valstybei. O žvalgybininkų lietuvių kontingentas išsiskyrė priešingomis savybėmis: jiems stigo žinių ir įgūdžių, bet tai iš dalies atpirko jaunatviškas entuziazmas, karštas patriotizmas⁵⁹. Gindamas savo pavaldinius, į tokią dviprasmišką, bet kartu ir objektyviai neišvengiamą situaciją pirmiausia ir ragino atkreipti dėmesį tuometis žvalgybos vadovas Mykolas Lipčius. Jis apgailestavo, kad karinės administracijos atstovai pasiduoda subjektyvioms nuotaikoms, dėl visų problemų ieško kaltųjų ne tarp savų⁶⁰. Vis dėlto „kritikai“ laikėsi principinės nuostatos: žvalgybininkams stinga drausmės ir savo srities dalykų išmanymo. Todėl rekomendacinėje rezoliucijoje, parengtoje baigus svarstyti šią problemą, atsirado ši formulotė: „Paruošimui specialistų žvalgybos darbuotei reikalinga Karo mokykloje, kiekvienoje laidoje, specializuoti toje srityje norinčius darbuotis mokinius, panašiai kaip yra specializuojami tarnybai raiteliuose ir artilerijoje.“⁶¹

Apskritai suvažiavime žvalgybininkų klausimo svarstymas ir jo baigtis neįgijo aštrių formų. Atrodė, kad dialogas vyksta patenkinamai. Nepaisant daugelio priekaištų, karo komendantai santūriai pripažino žvalgybininkų nuopelnus ir jų reikšmę saugant valstybę. Žvalgybos skyriaus viršininkas pažadėjo informuoti karinę administraciją apie savo pavaldinių veiklą konkrečiose apskrityse, labiau koordinuoti veiksmus⁶². Tačiau šis diplomatiškas susitikimas slapto nepasitenkinimo neišskleidė. Netrukus žvalgybos atstovai pabandė sukompromituoti kai kuriuos komendantus dėl jų neva prolenkiškos orientacijos⁶³. Tačiau ši akcija subliūško, nes mestos insinuacijos

⁵⁸ A. Anušauskas, *Lietuvos slaptosios tarnybos 1918–1940*, Vilnius, p. 113, 118.

⁵⁹ J. Budrys, *Atsiminimai. Kontržvalgyba Lietuvoje*, p. 14.

⁶⁰ Pirmojo Lietuvos kariuomenės karo komendantų suvažiavimo 1921 09 20–24 posėdžių protokolai, l. 25.

⁶¹ *Ten pat*, l. 43.

⁶² *Ten pat*, l. 25.

⁶³ Pastarieji skolingi neliko – būta bandymų sukompromituoti ir pačius komendantūrų vadovus. Dar tais pačiais metais (1922 m.) Žvalgybos skyrius Vietinės kariuomenės brigados

negalėjo sugadinti geros daugumos nurodytų karininkų reputacijos, užsitarnautos Nepriklausomybės kovų metu.

Kur kas priešiškesnis pasirodė esąs karo komendantų požiūris į Lietuvos šaulių sąjungą – karinę visuomeninę organizaciją, kuriai per du nepriklausomybės dešimtmečius spaudoje ir viešose proginėse kalbose negailėta gražių žodžių už nuopelnus kuriant valstybę ir ginant jos laisvę⁶⁴. Tačiau visą šią prakilnią retoriką, patyrinėjus 3-iojo dešimtmečio archyvinę medžiagą, geriausiu atveju tenka traktuoti kaip atspindinčią vėlesnę situaciją arba kaip tam tikrą jai pritaikytą, įsivaizduojamą siekiamybę. Iš tikrųjų viskas atrodė kur kas sudėtingiau ir nė iš tolo nepriminė šios spaudoje vaizduotos idilės.

Beveik visi į pirmąjį suvažiavimą susirinkę karo komendantai peikė šaulius: prikaišiojo jiems drausmės stoką, polinkį į savivalę, prastą karinį pasirėngimą⁶⁵. Daugelis suvažiavime kalbėjusiųjų piktinosi, kad į Šaulių sąjungą esą beveik be kliūčių priimami visi norintys, nepaisant tikrųjų jų motyvų: galimybės legaliai laikyti ginklą ir patenkinti savo troškimą „daryti tvarką“⁶⁶. Kiekvienas, kalbėjęs per posėdžius, pateikdavo „spalvingų“ pavyzdžių iš savo patirties. Kpt. S. Bendikas apie šaulius garsiai svarstė taip: „Kas gi jie apskritį? Kaimo berniukai. Iš tų pačių ir būrių vadai. Jie visgi turi valdžios. Jiems ginklas – tai valdžia. Jau sutikęs kitą tokį vyruką be ginklo, jau ką gi...

vadovybei parengė pažymą, kurioje buvo pateiktos nepalankios daugiau nei dešimties buvusių ir einančių pareigas karo komendantų charakteristikos. Nurodyta, jog Biržų-Pasvalio komendantas Antanas Mikelevičius, Panevėžio – Tadas Chodakauskas, Kretingos – Vladas Petronaitis, Vilkaviškio – Jeronimas Ivanauskas, Alytaus – Stasys Bendikas, Tauragės – kpt. Stanislovas Dabulevičius, Telšių – kpt. Steponas Rusteika „važinėja po dvarus“, bičiuliaujasi su lenkais. Taip pat pažymėta, jog Ežerėnų (Zarasų) komendantas kpt. Bronius Zaleskis, Šiaulių karo komendantas kpt. Antanas Kundrotas iš šauktinių ima kyšius, dažnai girtuokliauja, o pastarojo pirmtakas – vyr. lt. Antanas Žalys, kaip ir buvęs Kėdainių karo komendantas Jeronimas Butkus, – palaikė ryšius su bolševikais 1919 m. Dokumento pabaigoje aiškiai pabrėžta, jog dauguma paminėtų karininkų ne tik yra pagarsėję prolenkiška orientacija, bet ir labai nekenčia žvalgybos, visai ją koneveikia. Manyti, jog parengta pažyma yra tendencinga – atsiradusi kaip dviejų konfliktuojančių institucijų tarpusavio intrigų išdava, – galima jau vien dėl to, kad jokių papildomų įrodymų, patvirtinančių išvardytus faktus, iš esmės nebuvo pateikta. Kompromituojančią medžiagą bandyta pagrįsti keletu anoniminių skundų ir abstrakčiais „pastebėjimais“. Kai kurie skundai parašyti labai savitai, tikėtina, ne be žvalgybos pagalbos. Žr. 1922 m. pažyma apie karo komendantus // *LCVA*, f. 10, ap. 1, b. 122, l. 105–106.

⁶⁴ Visapusiškai šaulių veikla Nepriklausomybės kovų metu nušviečiama: **V. Vareikis**, *Lietuvos šaulių sąjungos politinė ir karinė veikla (1919–1923)*, daktaro disertacija, VDU, Kaunas, 1999, p. 33–117; **P. Janauskas**, Šaulių vaidmuo likviduojant Lenkų karinės organizacijos (POW) maištą Lietuvoje 1919 metais // *Lietuvos šaulių sąjungos istorijos fragmentai*, Kaunas, 2002, p. 54–61; **A. Jurevičiūtė, A. Veilentienė**, Lietuvos šauliai Nepriklausomybės kovose 1919–1921 m. // *Lietuvos šaulių sąjunga valstybės ir visuomenės tarnyboje 1919–2005*, Kaunas, 2005, p. 23–47.

⁶⁵ Pirmojo Lietuvos kariuomenės karo komendantų suvažiavimo 1921 09 20–24 posėdžių protokolai, l. 26, 28.

⁶⁶ *Ten pat*, l. 28.

Daug vyresnis. Na ir anas užsimano. Klausinėju gyventojų. Pageidaujama, kad tokių Šakius nebūtų. Daug vaikų. Vieni praktikuoja šaudyti. Tąpa nušautų. Ir ką gi iš jų reikalauti – nepažįsta šautuvo. Žinau, kartą nušovė karvę. Kitą kartą du šauliai subatvakaryje eina pas merginas su šautuvais. [Pamatė kareivis]. Jis juos vytis. Jie šovė. Pagavo, atėmė šautuvus, susidarė byla.⁶⁷

Mažeikių karo komendantas pasakojo, kad, trūkstant kareivių sienai su Latvija saugoti, savo nelaimėi, į pagalbą buvo pasikvietęs jaunuosius šaulius, tai „per dvi savaites laiko jų taip „susitvarkyta“, kad net kainos [kontrabandinių prekių – M. K.] iš jų pusės buvo nustatyta“⁶⁸. „Reiškia, iš šaulių naudos jokios nėra, – suformulavo jis išvadą ir dar pridūrė: – Ylakių valsčiuje šaulių būrys stipriausias. Ten visi piemenys turėjo ginklus. Šaudydavo į varnas, pataikydavo į arklius, karves.“⁶⁹ Bet buvo ir kur kas liūdnesnių atvejų: toje pačioje Mažeikių apskrityje tie „ginkluoti piemenys“, suvedinėdami sąskaitas, nušovė vieną bendraamžį ir „per šposus“ – dvi merginas. Kiti komendantai dar paantrino, jog, be tų „bandai“ būdingų veiksmų, šauliai savo šautuvus skolindavo arba net parduodavo visai nepažįstamiems asmenims.

Atvirai kvestionuotas ir Šaulių sąjungos politinis patikimumas. „Šauliai – tai mada, – aiškino mjr. A. Kubilius. – Rašosi, kas nori, kiekvieną priima. Drausmės nėra. Patikrinti ištikimumą sunku. <...> Klausimas, ar negali tokia organizacija, papuolusi kokios nors partijos įtakon, padaryti perversmą arba statyti kokius nors reikalavimus valdžiai, tai pavojinga taikos metu, kuomet reguliavusios kariuomenės skaičius bus palyginimai su jais nedidelis.“⁷⁰

Panašius nuogaštavimus ir pasipiktinimą, kilusį dėl asmeniškai patirtų dalykų, tada sutartinai reiškė beveik visi suvažiavimo dalyviai. Todėl nenuostabu, kad komendantūrų kareiviai anuomet gana dažnai šaulius jėga nuginkluodavo arba net suimdavo⁷¹. Komendantai sutartinai reikalavo neleisti Šaulių sąjungos gretose įsivyrauti „partiskumui“, rekomenduota į būrius valsčiuose pritraukti daugiau inteligentų, kurie suteiktų veiklai deramą toną, bandant pašėlusiems „bernams“ energiją išlieti. Pažymėtina, jog tik vienas kitas komendantas jaunosios karinės visuomeninės organizacijos pirmuosius žingsnius vertino supratingiau, gyrė šaulius už pagalbą kovoje su antivalstybiniu pogrindžiu, už sugautus dezertyrus ir plėšikus.

Nenuostabu, kad po daugybės neigiamų charakteristikų buvo pateiktos emocingos ir gana kategoriškos išvados. Antai komendantas B. Zaleskis

⁶⁷ *Ten pat*, l. 27.

⁶⁸ *Ten pat*, l. 27.

⁶⁹ *Ten pat*, l. 27.

⁷⁰ *Ten pat*, l. 25.

⁷¹ **J. Matusas**, *Lietuvos šaulių sąjungos istorija*, fotografuot. leid., Vilnius, 1992, p. 182–183.

tvirtai pareiškė, kad šaulių „organizacija ne tik nepageidaujama, bet ir neleistina“⁷². Pažymėtina, jog ir po metų vykusiame Lietuvos apskričių viršininkų suvažiavime vyravo tokios pat nuomonės⁷³.

Šaulių sąjungos vadas bandė nuosaikiai reaguoti į šiuos negailestingus kaltinimus. „Iš visa ko matyti neapykanta prieš Šaulių sąjungą, – pradėdamas savo kalbą konstatavo V. Putvinskis. – Mano uždavinys visai ne tas, kad teisintis, bet į užmetimus atsakysiu. Gal daugiau [problemų] kyla dėl nesusipratimo, o ne iš blogos valios. Mūsų tikslas kovoti su įvairiais nesusipratimais ir tai bus pasiekta.“⁷⁴ Sykiu jis su kartėliu pripažino, jog valstybės valdžia labai menkai (ypač finansiškai) prisideda prie to, kad Šaulių sąjungos veikla taptų sklandesnė, organizuotesnė. Putvinskis net prasarė, jog būta sąmoningų trukdymų. Tą po daugelio metų išleistuose atsiminimuose tvirtina ir jo žmona Emilija⁷⁵.

Pasibaigus aštrioms diskusijoms, baigiamoji suvažiavimo rezoliucija dėl šaulių buvo suredaguota kiek nuosaikiau, tačiau principinės kritiškos nuostatos liko⁷⁶. Komendantai linko pripažinti tik visuomeninį, kultūrinį, bet ne karinį Lietuvos šaulių sąjungos vaidmenį. Jie kategoriškai priešinosi šaulių apginklavimui, ragino iš jų atimti ginkluotę, kurios taip stigo kariuomenei. Įrodinėta, kad iš organizacijos narių fronte būtų maža naudos, jie, kaip karinė jėga, galbūt tiktų tik partizaniniams veiksams prieš okupuotoje teritorijoje vykdyti. Komendantai taip pat pageidavo išlaikyti teisę bausti šaulius už drausmės pažeidimus, prižiūrėti naujų narių priėmimo į organizaciją tvarką, o prireikus ir juos šalinti.

Be to, dar reikėtų pridurti, jog tam tikrą ne tik karinės administracijos, bet ir eilinių kareivių priešiškamą pirmaisiais Lietuvos valstybingumo metais šauliai jautė nuolat. Kartais kildavo net susistumdymų, peštynių⁷⁷.

⁷² Pirmojo Lietuvos kariuomenės karo komendantų suvažiavimo 1921 09 20–24 posėdžių protokolas, l. 28.

⁷³ Apskričių viršininkų suvažiavimo 1922 07 16 protokolas // *LCVA*, f. 394, ap. 2, b. 271, l. 25–28.

⁷⁴ Pirmojo Lietuvos kariuomenės karo komendantų suvažiavimo 1921 09 20–24 posėdžių protokolas, l. 29.

⁷⁵ **E. Putvinskienė**, *Atsiminimai*, p. 87, 91.

⁷⁶ Pirmojo Lietuvos kariuomenės karo komendantų suvažiavimo 1921 09 20–24 posėdžių protokolas, l. 29v.

⁷⁷ Būta atvejų, kai ši dviejų savotiškai tarpusavyje konkuruojančių šalies ginkluotųjų pajėgų dalių antipatija prasiverždavo gaivališkais susidūrimais. Bene garsiausias toks incidentas įvyko 1922 m. per Joninių šventę ant Napoleono kalno. Į šaulių surengtą gegužinę atėjo Kauno igulos kareivių. Greitai renginys virto šaulių ir karių peštynėmis, neapseita ir be šūvių. Skandalingą įvykį liepos pradžioje aptarinėjo Steigiamojo Seimo nariai. Žr. *Steigiamojo Seimo darbai*, 1922 07 05, p. 9. Tuometis krašto apsaugos ministro padėjėjas kpt. J. Papečyks Steigiamojo Seimo posėdyje apie

Kita suvažiavime gana plačiai aptarinėta problema, susijusi su komendantūroms pavestais kariniais reikalais, – mobilizacijos vykdymo sunkumai. Nepriklausomybės kovų metu reguliariai papildyti ir gausinti kariuomenės gretas buvo gyvybiškai svarbu. Šį procesą turėjo kontroliuoti apskričių komendantai. Daugelis suvažiavimo dalyvių pažymėjo, jog mobilizaciją nuolat lydėjo įvairūs trikdžiai, kai kur ji vyko visai varganai. Nemažai nesklandumų atsirado dėl aplinkraščių nurodymų nenuoseklumo ar net painiavos, nevykusios šauktinių registracijos (kartais net buvo pradanginamos bylos) ir paties proceso netobulumo. Didesniąją dalį atsakomybės dėl pastarųjų dalykų karo komendantai buvo linkę suversti civilinėms žinyboms (pirmiausia – savivaldybėms), taip pat milicijai. Teigta, kad šios institucijos už atlygį ar dėl pažinčių šaukiamiems į karo tarnybą vyrams padeda išvengti prievolės⁷⁸. Marijampolės komendantas mjr. A. Kubilius, kalbėdamas apie šią problemą, sakė: „Naujokų komisijose viskas daroma šeimyniškai. Dažnai už kitus [į karo tarnybą – M. K.] stoja akli, raiši [jaunuoliai] ir, be abejonės, būna paliuosuoti, tuo tarpu šaukiamas naujokas yra sveikiausias vyras.“⁷⁹

Patys komendantai taip pat ne visada buvo patenkinti į jų vadovaujamas komendantūras tolesnei tarnybai atsiųstais šauktiniais. Vienoje iš suvažiavime parengtų rezoliucijų reikalauta, kad komendantūrų komandos būtų komplektuojamos tik iš politiškai patikimų, fiziškai tvirtų, raštingų, tinkamai parengtų kareivių ir puskarininkių⁸⁰. Tokį kontingentą rekomenduota suformuoti iš geros reputacijos ūkininkų sūnų.

Nesklandus arba apskritai komplikotas karinės ir civilinės administracijos bendradarbiavimas labai apsunkino ne tik karinės prievolės įgyvendinimo procesą, bet ir dezertyrų paieškas, kurias organizuojant ir vykdant taip pat svarbų vaidmenį vaidino karo komendantūros. Dezertyrų ir tarnybos vengiančių vyrų pirmaisiais Lietuvos kariuomenės gyvavimo metais buvo išties nemažai, bet ilgainiui situacija gerėjo⁸¹. Tai lėmė ir įtvirtintos papil-

tai samprotavo: „Jeigu valstybėje atsiranda dvi ginkluotos pajėgos, tai čia jau pasirodo suirutės proceso pradžia ir mes matome, kad dvi pajėgos būna tada, kad kyla vidujinis karas ar politinė suirutė“ <...> Gerų santykių tarp šaulių ir kareivių nėra. Tas pasireiškia ir spaudoj, ir gyvenime: nėra tie santykiai ir toki aštrūs, kad blaiviam stovyje tarp šaulių ir kareivių kiltų kautynės, bet yra ginčas, kas daugiau naudosis padarė Lietuvai ir kas ją galutinai išvadavo nuo priešų, kitaip sakant, karščiau Tėvynę myli. Šaulių vadovybėje manoma, kad šauliai yra galingesni už kariuomenę ir krašto likimą jie išspręs. Karių didumai šiandien toji afiša nepatinka.“ Zr. *Ten pat.*

⁷⁸ Pirmojo Lietuvos kariuomenės karo komendantų suvažiavimo 1921 09 20– 24 posėdžių protokolas, l. 34–35.

⁷⁹ *Ten pat.*, l. 34.

⁸⁰ *Ten pat.*, l. 30–31v.

⁸¹ 1921 11 07 Vietinės kariuomenės brigados vado mjr. A. Merkio raportas krašto apsaugos ministrui // *LCVA*, f. 384, ap. 3, b. 364, l. 5.

domos teisinės priemonės, ir efektyviau pradėjusios dirbti institucijos. Vis dėlto karo komendantai konstatavo, kad šioje srityje dar yra daug įvairių neaiškumų, pageidavo tikslesnių nurodymų, kaip elgtis vienu ar kitu atveju. Daugelis kalbėjusių karinės administracijos atstovų „dezertyrų klausimą“ siejo su trimis nusižengusių asmenų kategorijomis: 1) „pabėgusiais iš dalių“, 2) „priimtais kariuomenėn, bet neatvykusiais į komendantūrą“, 3) „visai nestojusiais [kariuomenėn] naujokais“⁸². KAM vadovybė dvi paskutines kategorijas buvo linkusi traktuoti kaip vieną. Daugiausia diskusijų kilo svarstant, kaip bausti kiekvienai jų priskiriamus jaunuolius. Mjr. A. Kubilius siūlė prie kiekvienos komendantūros šiam tikslui įsteigti karo teismą, nes sugrąžinti sučiuptą kareivį į dalinį esą ne visada įmanoma: sulaikytasis dažnai meluoja, iš kur pasprukęs, ir kitaip išsisukinėja⁸³. Be to, užtrukus jų grąžinimo procedūrai, daugelis, kaip teigė šis komendantas, apskritai išvengė realios bausmės. Griežtesnės ir nedelsiant vykdomos bausmės, kitų suvažiavimo dalyvių nuomone, padėtų sutramdyti nuolatinius dezertyrus, išgudrinančius pabėgti iš tarnybos vietos net po 5–7 kartus ir „mėtyti pėdas“ slapstantis nuo persekiotojų, šliejantis prie įvairių kitų dalinių. Taip pat reikalauta prigriebti asmenis, slėpusius šauktinius ir mobilizuojamuosius. Visi minėti pasiūlymai buvo raštiškai užfiksuoti kaip suvažiavimo dalyvių nutarimai⁸⁴.

Dėl dažnai nerezultatyvaus dezertyrų persekiojimo komendantai vie­ningai kaltino aplaidžiai dirbančią miliciją⁸⁵. Su šiais priekaištais sutiko ir Piliėčių apsaugos departamento direktorius J. Navakas. Jis žadėjo ateityje griežčiau bausti nesąžiningus milicininkus, labiau domėtis situacija šiuo požiūriu problemiškoje apskrityse⁸⁶.

Apibendrinant galima pažymėti, kad Pirmojo karo komendantų suvažiavimo protokolai – puikus šaltinis, parodantis kokie painūs ir sudėtingi buvo tos pačios valstybės karinių ir saugumo struktūrų santykiai. Juos veikė ir objektyvūs materialiniai sunkumai, ir subjektyvios „povandeninės srovės“. Visa tai kartu „virė“ be galo komplikuojuose politinėje ir socialinėje terpėje, esant didžiuliam priešiškam išoriniam, galimai pražūtingam, spaudimui. O ir visuomenės požiūris į šiuos procesus buvo nevienareikšmis.

Nors šis teiginys disonuoja su romantizuotomis atsiminimams ir kai kurioms publicistinėms istoriografinėms pozicijoms būdingomis Nepriklausomy-

⁸² Pirmojo Lietuvos kariuomenės karo komendantų suvažiavimo 1921 09 20–24 posėdžių protokolas, l. 35v.

⁸³ *Ten pat.*

⁸⁴ *Ten pat.*, l. 37.

⁸⁵ *Ten pat.*, l. 6, 37.

⁸⁶ *Ten pat.*, l. 37.

bės kovų laikotarpio Lietuvoje vaizdavimo schemomis, jis nepaneigia principinio išvadinio teiginio: to meto kariuomenės, valdžios ir visuomenės elitas jautė atsakomybę už kuriamą valstybę, gebėjo aukotis, „peržengti“ prieštaravimus, rasti kompromisą, telkti gyventojus. Tik tokia nuomonė, ko gero, padėtų paaiškinti tą paradoksalią situaciją, kad, nors ir darant nemažai klaidų, neišvengus įvairių prieštaravimų ir nenuoseklumo, labai sudėtingomis sąlygomis vis dėlto pavyko pasiekti svarbiausią tikslą – apginti ir įtvirtinti nepriklausomybę.

CIVILINIO GYVENIMO REGULIAVIMAS

Santykiai su civilinėmis institucijoms buvo antra gana plati pirmojo karo komendantų suvažiavimo dienotvarkės tematinė kryptis. Vykstant Nepriklausomybės kovoms karinė administracija apskrityse, ypač esančiose netoli fronto linijos, iš esmės buvo vienintelė valdžios atstovybė, galinti palaikyti tvarką, spręsti opiausias, neatidėliotinas socialines problemas, kontroliuoti kariuomenės aprūpinimo procesą. 1919 m. net Kaune, kur pirmiausia susikūrė ir veikė visos tuo metu įmanomos valstybės institucijos, miestiečiai labai dažnai su įvairiais reikalais lankydavosi komendantūroje – per dieną būdavo iki dviejų šimtų interesantų. Pasak tuomečio karo komendantu Juozo Mikuckio, žmonės „prašydavo ginklui laikyti leidimų, kreipdavosi tokiais reikalais bei klausimais, kuriuos šiandien teismas išsprendžia <...>. Būdavo atsitikimų, kad ateidavo žmonos ir nusiskųsdavo savo vyrų neištikimumu ar girtuokliavimu, ir reikėdavo visiems pagelbėti, nes, priešingai, nukentėtų komendantūros autoritetas, kuris tada buvo labai reikalingas. Reikėjo, kad visi Kauno gyventojai manytų lietuvių komendantūrą visagale esant. Tik tokią nuomonę piliečiams įskiepijus galima buvo dirbti, nes kaip gi kitaip priverstum jus skaitytis su komendantūros įsakymais.“⁸⁷

Karo komendantams visos šios funkcijos buvo didžiulė našta, todėl ją, kai tik buvo galima, stengtasi palengvinti išvaduotose nuo priešų krašto vietovėse kuriant VRM paskirtiems apskričių viršininkams pavaldžią miliciją⁸⁸. Karo padėties metu karo komendantu žodis buvo lemiamas – visos kitos institucijos privalėjo vykdyti jo nurodymus. Tačiau paskubomis suformuotos pirmosios

⁸⁷ J. Mikuckis, Neužmirštami 1919–1920 metai // *Kauno karo komendantūra 1919–1929*, red. P. Jurgėla, Kaunas, 1930, p. 71.

⁸⁸ A. Survila, Nepriklausomos Lietuvos valstybės administracija // *Lietuva 1918–1938*, sud. V. Ke-mežys, fotograf. leid., Kaunas, 1990, p. 105–106; J. Bulavas, Lietuvos buržuazinės laikinosios vyriausybės susidarymas ir veikla, kuriant valstybės aparatą (1918 m. lapkritis–1920 m. birželis) // *Buržuazinės valstybinės teisinės koncepcijos, jų taikymas Lietuvoje ir kritika*, red. J. Bulavas, V. Poškevičius, O. Ruželytė, Vilnius, 1972, p. 57–59. Viešojoje policijoje (milicijoje) 1919 m. dirbo 1 646 tarnautojai, 1920 m. – 1 754; 1921 m. – 2 416. Žr. *Lietuvos policija 1918–1928*, p. 445.

teisėsaugos struktūros dar nepajėgė tinkamai atlikti pavestų užduočių, dėl negrabių ar net neteisėtų veiksmų keldavo įvairių problemų⁸⁹. Dėl to karinė administracija negalėjo visiškai atsitraukti nuo civilinių reikalų. „Karo stoviui esant, – 1921 m. oficialiame rašte pripažino krašto apsaugos ministras Jonas Šimkus, – yra nemaža atsitikimų, kur nespėjant ar nesugebant milicijai, jos pareigas atlieka karo komendantai arba jų tarnautojai, pavyzdin: gaudymas dezertyrų, nestojusių naujokų, viešosios tvarkos ardytojų ir t. t.“⁹⁰

Be to, jai gana dažnai tekdavo drausminti ir pačius milicininkus, tarp kurių iš pradžių pasitaikydavo nemažai labai abejotinos reputacijos asmenų⁹¹. 1919–1920 m. neretai komendantūrų kareiviai nuginkluodavo, suimdavo arba net sumušdavo valsčiaus milicijos atstovus. Žinoma, kartais tai būdavo paprasčiausias neblavių kareivių chuliganizmas⁹², tačiau neretai jėga prieš miliciją vartota ir sąmoningai – įtarus neteisėta, antivalstybine veikla. Nepasitikėti vietos pareigūnais būta dėl ko: dalis jų bolševikų invazijos metu buvo perėję tarnauti „liaudies valdžiai“⁹³, nors gana greitai, pasikeitus politinėms aplinkybėms, daugelis nuo jos atsiribojo, pakeitė politinę orientaciją. Dėl tokių biografijos faktų 1919 m. antroje pusėje ilgai kivirčijosi Ukmergės karo komendantas kpt. K. Vilimas su apskrities viršininku ir jo proteguojamu milicijos vadu. Apskrities viršininkas kaltintas tuo, kad vieno valsčiaus viršaičiu paskyrė „žmogų, tarnavusį bolševikams“, kuris vietos gyventojams „dėdavo kontribucijas“, ir kad sudarė sąlygas į apskrities milicijos vadus kandidatuoti asmeniui, žinomam „savo agitaciniu darbu bolševikų naudai“⁹⁴. Atvirai su apskrities ir milicijos viršininkais tuo metu konfliktavo ir Telšių karo komendantas B. Zaleskis. Viešame valdininkų susirinkime

⁸⁹ Steigiamojo Seimo skundų komisija 1920 m. gavo 324 skundus. Daugiausia skųstasi VRM ir KAM. Iš 60 skundų, tekusių VRM, 38 skundai buvo dėl milicijos veiksmų, 17 – dėl apskričių viršininkų veiklos. Iš kiek daugiau nei 60 skundų, tekusių KAM, 37 reikštas nepasitenkinimas kariuomene ir žvalgyba, o 12 – karo komendantais. Žr. *Steigiamojo Seimo darbai*, 1921 01 28, 58 pos., p. 564.

⁹⁰ KAM 1921 06 21 raštas teisingumo ministrui // *LCVA*, f. 10, ap. 1, b. 35, l. 269.

⁹¹ **A. Laugalis**, Administracinio ir policinio aparato kūrimasis // *Pirmasis Nepriklausomos Lietuvos dešimtmetis*, Kaunas, 1990, p. 267.

⁹² Kretingos apskrities valdybos 1919 08 16 pranešimas VRM // *LCVA*, f. 1096, ap. 1, b. 3, l. 80; Ukmergės milicijos vado 1919 12 09 raportas Piliečių apsaugos departamentui // *LCVA*, f. 394, ap. 2, b. 1, l. 65; Seinų apskrities viršininko 1919 12 17 pranešimas VRM Piliečių apsaugos departamentui // *LCVA*, f. 394, ap. 2, b. 1, l. 51; Vidaus reiklų ministro E. Draugelio 1920 01 12 raštas krašto apsaugos ministrui // *LCVA*, f. 394, ap. 2, b. 1, l. 40; Alytaus apskrities milicijos vado J. Malinausko 1920 01 14 raporto Alytaus apskrities viršininkui nuorašas // *LCVA*, f. 929, ap. 1, b. 19, l. 130.

⁹³ **A. Morkūnaitė-Lazauskienė**, *Lietuvos Respublikos savivaldybių raida 1918–1920*, p. 200.

⁹⁴ VRM Piliečių apsaugos departamento 1919 06 13 raštas Ukmergės apskrities viršininkui // *LCVA*, f. 394, ap. 2, b. 1, l. 106.

šiuos pareigūnus jis išvadino kiaulėmis, pareiškė „spjaunaš jiems į akis“ ir pagrasino bizūnu⁹⁵. Milicijos vadovybė – apskričių viršininkai – komendantams taip pat turėjo priekaištų⁹⁶.

Neatsitiktinai pirmajame karo komendantų suvažiavime milicijai buvo pažerta nemažai kritikos. Retas prelegentas jai rado vieną kitą geresnį žodį. „<...> Milicijos girtuokliavimas – visų bendra liga, – atvirai pareiškė kpt. J. Vėgelis. – Ji dažnai smuklėse su pažįstamais geria, už tai žmonėse neturi jokios įtakmės.“⁹⁷ Be to, kaltino, kad kyšininkauja, eikvoja valdžios lėšas, atsainiai atlieka pavedimus. Kėdainių komendantas mjr. J. Čaplikas pridūrė, jog šios problemos kyla dėl prasto milicijos finansavimo – numatytas mažas atlyginimas neleidžia pritraukti padoresnių, geriau atsakingai tarnybai pasirengusių asmenų. Iš tiesų milicininkų materialinė padėtis 1919–1920 m. buvo apverktina. Vienas pirmųjų Lietuvos Respublikos vidaus reikalų ministrų teisininkas Rapolas Skipitis atsiminimuose rašo, kad toje pat Kėdainių apskrityje ne vienas milicininkas tada parsisamdė ūkininkams laistyti agurkų, nes daržininkystė duodavo daugiau pajamų nei pareigūno uždarbis⁹⁸.

Suvažiavime gana daug diskusijų sukėlė milicininkų baudimo už neveiklumą ir nedrausmingumą klausimas. Karinės administracijos atstovai pageidavo šioje srityje turėti kuo laisvesnes rankas⁹⁹, bet VRM piliečių apsaugos departamento direktorius Jonas Navakas, norėdamas apsaugoti ir padidinti jam pavaldžių apskričių viršininkų autoritetą ir „administracinį svorį“ provincijoje, kariškių siekius stengėsi delikačiai apriboti, siūlydamas kompromisinį variantą – teisę bausti milicininkus palikti jų aukštesniems viršininkams, įpareigojant juos dėl bausmės dydžio ir vykdymo susitarti su karo komendantais. Jam pritarė ir posėdžio pirmininkas mjr. A. Merkys, todėl minėtas pasiūlymas didesnių suvažiavimo dalyvių prieštaravimų nesulaukė¹⁰⁰ – taip susidarė prielaidos išspręsti svarbiausius nesutarimus ir sureguliuoti santykius. Netrukus po suvažiavimo Vietinės kariuomenės brigados vadas ir VRM Piliečių apsaugos departamento direktorius išleido

⁹⁵ Telšių apskrities milicijos vado 1920 03 24 raportu Telšių apskrities viršininkui nuorašas // *LCVA*, f. 929, ap. 4, b. 10, l. 277.

⁹⁶ Piliečių apsaugos departamento 1921 01 21 aplinkraštis karo komendantams ir apskričių viršininkams // *LCVA*, f. 10, ap.1, b. 1, l. 53; Lietuvos apskričių viršininkų suvažiavimo 1922 07 15 protokolas // *LCVA*, f. 394, ap. 2, b. 271, l. 4–7.

⁹⁷ Pirmojo Lietuvos kariuomenės karo komendantų suvažiavimo 1921 09 20–24 posėdžių protokolas // *LCVA*, f. 483, ap.7, b. 87, l. 6, 7.

⁹⁸ **R. Skipitis**, *Nepriklausomą Lietuvą statant*, p. 225.

⁹⁹ Pirmojo Lietuvos kariuomenės karo komendantų suvažiavimo 1921 09 20–24 posėdžių protokolas, l. 6.

¹⁰⁰ *Ten pat*, l. 7v.

bendrą aplinkraštį, kuriame buvo išaiškinta nedrausmingai ar neteisėtai besielgiančių milicininkų baudimo tvarka¹⁰¹.

Karščiausios, atvirai priešiškos kalbos šiame karo komendantų suvažiavime pasigirdo tada, kai imta aptarinėti savivaldybių klausimą¹⁰². Tokios reakcijos priežastis galima suprasti prisiminus tuometes realijas. Kuriantis Lietuvos valstybei, ryšiai tarp vyriausybės ir savivaldos organų buvo nepastovūs, dažnai komplikuoti¹⁰³. Tai lėmė ne tik susisiekimo problemos, bet ir politiniai prieštaravimai. Kaimiškoje provincijoje buvo gana stiprus socialinis radikalizmas, o miestuose situaciją dar aštrino ir etniniai skirtumai, nes kitataučiai, kurių tada nemažai gyveno ir pačiame Kaune¹⁰⁴, labai nepatikliai arba net nepalankiai žiūrėjo į lietuvių valstybingumo aspiracijas. Nejučiant centrinės valdžios įtakos, kai kuriose Lietuvos vietovėse susidarė izoliuotos „salos“. Jos pasivadino „respublikomis“. Čia buvo sava, dažniausiai kairiųjų, santvarka, milicija ir net pinigai¹⁰⁵. Labiausiai pagarsėjo Šiaulių¹⁰⁶, Raseinių, Perlojos¹⁰⁷, Biržų „respublikos“¹⁰⁸. Net visai šalia laikinosios sostinės, lenkuojančios Vandžio galos, Babtų bendruomenės bandė paskelbti savo nepriklausomybę. Tačiau greitai, ryžtingais veiksmais, tačiau be aukų ir nuostolių, šiuos separatizmo židinius integralia Lietuvos Respublikos dalimi pavertė Kauno karo komendantūros ekspedicinis būrys¹⁰⁹. Ir pačiame Kaune 1918–1919 m. sandūroje situacija buvo ganėtinai sudėtinga: beveik laisvai veikė bolševikai, remiami marksistinių idėjų paveiktų vokiečių kareivių –

¹⁰¹ Karo komendantas, užfiksavęs nusižengimą, galėjo milicininką sulaikyti, bet privalėjo apie tai pranešti apskrities viršininkui ir kartu pasiūlyti bausmę. Apskrities viršininkas, priimdamas sprendimą, buvo įpareigotas paisyti karo komendanto nuomonės. Nesisekiant susitarti, galutinį žodį turėjo tarti Vietinės kariuomenės brigados vadas. Už drausmės pažeidimus milicininkui grėsė iki 10 parų arešto. Žr. VRM piliečių apsaugos departamento direktoriaus ir Vietinės kariuomenės brigados vado 1921 11 21 aplinkraštis karo komendantams ir apskričių viršininkams // *LCVA*, f. 504, ap. 1, b. 25, l. 186.

¹⁰² Pirmojo Lietuvos kariuomenės karo komendantų suvažiavimo 1921 09 20–24 posėdžių protokolai, l. 9–11.

¹⁰³ Apie savivaldos Lietuvoje kūrimąsi plačiau žr.: **J. Sireika**, *Lietuvos savivaldybės ir savivaldybininkai 1918–1931 metais*, Šiauliai, 1998, p. 60–64; **A. Morkūnaitė-Lazauskienė**, *Lietuvos Respublikos savivaldybių raida 1918–1920*, Šiauliai, 2007, p. 57–156.

¹⁰⁴ **P. Janauskas**, Lietuviškas lūžis. Kalbų varžybos Kauno savivaldybėje 1918–1928 metais // *Darbai ir dienos*, 2003, Nr. 34, p. 34.

¹⁰⁵ **J. Navakas**, *Lietuvai besikeliant*, p. 41–42.

¹⁰⁶ Žr. **P. Bugailiškis**, *Gyvenimo vieškeliais*, Šiauliai, 1994, p. 225–228.

¹⁰⁷ Plačiau žr. **P. Česnulevičiūtė**, *Kovojanti Perloja*, Varėna, 1998, p. 19–58.

¹⁰⁸ Apie lenkiškų „respublikų“ fenomeną plačiau žr. **A. Morkūnaitė-Lazauskienė**, *Lietuvos Respublikos savivaldybių...*, p. 130–132.

¹⁰⁹ Plačiau žr. **J. Aničas**, *Pulkininkas Jurgis Bobelis (1895–1954)*, Vilnius, 2004, p. 22–28.

„spartakininkų“¹¹⁰. Vis dėlto Lietuvos vyriausybei čia anksčiausiai pavyko įvesti tvarką – kitur sunkumų būta daugiau. Tai atsispindėjo ir pirmojo karo komendantų suvažiavimo diskusijose. Savivaldybių darbuotojai komendantų buvo laikomi nekompetentingais, kaltinami ryšiais su antivalstybinėmis jėgomis, kita nusikalstama veikla. Kai kurie kalbėtojai sunkiai tvardė emocijas. Antai mjr. A. Kubilius apie situaciją Marijampolės apskrityje sakė: „Savivaldybių darbuotė primena Oblomovo sapną. Kokie tai susirašinėjimai, posėdžiai, o pozityvinio darbo nėra. Pafronty jų darbas kenksmingas. Išdavinėja tremtiniais ir pabėgėliams ne mūsų piliečiams pasus per pažintį, kartais net šnipams. Nusikalnę patraukti atsakomybėn už davimą pasų lenkų armijos kareiviams.“¹¹¹ Biržų karo komendantas kpt. A. Michelevičius pateikė dar priešiškesnį komentarą: „Į savivaldybes žiūrau net kaip į žalingas kraštui įstaigas, sakoma, trūksta inteligentų, bet geresnių sunku tikėtis. Galop, apskrityje inteligentų yra, bet darbai nevyksta. Rinktinis [rinktų valdžios organų – M. K.] darbas duoda progos veikti visokiems nepatenkintiems krašto valdžia ir norintiems pravesti savo žmones. Įlindęs bolševikuojantis [elementas] dažnai faktinai daro visus nutarimus ne tik valsčių, bet ir apskrity. Pagaliau į savivaldybes eina vienas luomas – „vargingi valstiečiai“. Ūkininkai nelabai nori, bijo „sudeginimo“. Pirmieji „suagituoti“ išneša [prima – M. K.] net keistus nutarimus, pavyzdžiui, pareikalauti iš Smetonos pasiaiškinti dėl rekvizicijos arba pašalinti komendantą ir panašiai.“¹¹²

VRM Savivaldybių departamento direktorius Kazys Degutis bandė sušvelninti savivaldybėms skirtą kritiką, nors sykiu pripažino, jog ji iš dalies yra pelnyta¹¹³. „Didžiausia bėda yra trūkumas žmonių, – teisinosi jis. – Yra vilties, kad ateity [tokie] iš kariuomenės išplauks. Yra visgi ir susipratusių savivaldybių, kurios traukia į save inteligentus. Taigi pasakyti, kad savivaldybės net žalingos, negalima. Visas reikalas nėra taisyntinas, tik reikalinga į jas daryti spaudimo.“¹¹⁴

Iš dalies dėl to komendantai vieningai pritarė idėjai Lietuvoje sumažinti apskričių skaičių (jas sustambinti), nes iš kaizerinės okupacijos laikų paveldėtas krašto administracinis suskirstymas¹¹⁵ nebeatitiko naujų realių.

¹¹⁰ E. Zilbergis, *Kova už tarybų valdžią Kaune 1918– 1919 metais*, Kaunas, 1968, p. 9–20.

¹¹¹ Pirmojo Lietuvos kariuomenės karo komendantų suvažiavimo 1921 09 20–24 posėdžių protokolas, l. 11.

¹¹² *Ten pat*, l. 9. Taip pat žr.: l. 8.

¹¹³ *Ten pat*, l. 11–12.

¹¹⁴ Pirmojo Lietuvos kariuomenės karo komendantų suvažiavimo 1921 09 20–24 posėdžių protokolas, l. 12.

¹¹⁵ 1917 m. išplėstą Lietuvos karinę valdybą sudarė 32 kaimiškosios ir 2 miestų apskritys, kuriuose rezidavo karinės administracijos atstovai – karinis apskrities viršininkas (kreishauptma-

Pagrindinius argumentus šiai pozicijai pagrįsti suformulavo mjr. A. Merkys: „Daug jau buvo kalbėta apie daugybę valdžių apskrityje. Dabar reikėtų pamąstyti ir apie daugybę apskričių pas mus. Jeigu mes visas padarytume tokio didumo kaip dabar yra Šiaulių apskritis, tai apskričių pas mus sumažėtų pusiau. Centralizavus ir padidinus apskričius, galima būtų mokėti didesnes algas nekuriems valdininkams ir užėmimui atsakomingu vietų atsirastų tinkamiausi žmonės. Taip, pvz., apskrities viršininko vieta dabar skaitoma labai menka ir su didesniu išsilavinimu žmonės dabar nenori jos užimti.“¹¹⁶

Daugelis suvažiavime kalbėjusių komendantų pripažino, kad karo padėties režimas, ypač tam tikros jo deformacijos, nukrypimai, nuolat kelia nemažą krašto gyventojų nepasitenkinimą. Labiausiai piktino skubios neprastosios rekvizicijos, patalpų sekvestras (nusavinimas kariuomenės ir valdžios įstaigų reikalams), darbo ir kitos su įvairiomis paslaugomis susijusios prievolės. Krašto apsaugos ministras nebuvo linkęs pritarti teigusiems, jog rekvizicijų našta kaimui yra per didelė. Jis aiškino, kad valdžios reikalavimai atitinka esamą ūkio situaciją¹¹⁷. Jam pritarė ir mjr. Merkys, kuris pažymėjo, jog „žmonės nusiskundžia ne rekvizicijų sunkumu, bet jų ėmimo tvarka“¹¹⁸. Visas svarbiausias šios srities problemas savo kalboje apibendrino lt. V. Petronaitis: „Yra rekvizicijų neišieškotų, nes ūkininkai moka apsieiti su valdininkais. Yra ūkininkų patriotų, bet yra ir degtindarių, kurie gerai pavaišinę valdininkus gali grūdų nevežti. Pasipiktinimas esti iš tos priežasties, kad ūkininkai negauna savo vardu orderio, sandėliuose jiems nusveria ir supila kieno nors naudai. <...> piktina žmonės dar tai, kad duoda žydams supirkinėti gyvulius ir pristatyti valdžiai, kada intendantūra mokėjo daugiau, negu kad rinkos kaina.“¹¹⁹

Kai kurie patalpų nusavinimo tvarkos nuostatai glumino net pačius karo komendantus. Antai kpt. S. Bendikas posėdžio pirmininko klausė: „Sekvestruojant butus atsitinka, kad gyvenančius tame bute žmones reikia išmesti tiesiai į gatvę, kas dažnai sudaro keblią padėtį. Kaip tuomet pasielgti?“ Mjr. A. Merkys jam atsakė, jog juridškai žiūrint – „reikia iškelti į gatvę, bet Lietuvoje to stengiamasi vengti“¹²⁰. Komendantai buvo paraginti su gyven-

nas). Išsamiau apie tai žr.: P. Čepėnas, *Naujųjų laikų Lietuvos istorija*, t. 2, p. 86; B. Vaitkevičius, *Pirmoji darbininkų ir valstiečių valdžia Lietuvoje*, p. 12; P. Vitkauskas, *Lietuvos Tarybų Socialistinė Respublika 1918–1919*, p. 8–9.

¹¹⁶ *Ten pat*, l. 41.

¹¹⁷ Pirmojo Lietuvos kariuomenės karo komendantų suvažiavimo 1921 09 20–24 posėdžių protokolai, l. 13 v.

¹¹⁸ *Ten pat*, l. 14.

¹¹⁹ *Ten pat*, l. 43v.

¹²⁰ *Ten pat*, l. 22 v.

tojais, jų turto elgtis apdairiau, atidžiau stebėti kitų prievoles ir mokesčius administruojančių institucijų veiklą apskrityse, o pastebėjus negerovių – nedelsiant reaguoti. Dėl sunkumų surenkant natūrinės prievoles iš gyventojų komendantas smarkiai kritikavo savivaldos organus, kurie dažnai pasirodė davo esą labai šališki ir nesąžiningi¹²¹.

Sunki šalies ekonominė padėtis, nepopuliarūs administraciniai sprendimai kėlė socialinę įtampą. Dalis visuomenės neapsiribojo vien pasyviu pasipiktinimo demonstravimu. Kartais nepasitenkinimas virsdavo ir protesto veiksmais. Į suvažiavimą susirinkę apskričių karo komendantai pageidavo iš vadovybės išgirsti, kaip reikėtų elgtis tokiais atvejais, kad pavyktų išvengti kaltinimų brutaliomis, nepagrįstomis represijomis. Tokių skandalų dėl išvaikytų kai kurių demonstracijų miestuose ir areštuotų streikų kurstytojų jau buvo tekę patirti. Vietinės kariuomenės brigados vadas į tai atsakė tiesiai ir be dvejonių: jei milicija nesusitvarko – „į streikus reaguot taip pat, kaip ir į kiekvieną netvarką“¹²². Ryžtingumu pagarsėjęs Piliečių apsaugos departamento direktorius J. Navakas dar patikslino: su streikuotojais ir demonstracijomis komendantas turėtų tvarkytis taip pat, „kaip su kiekvienu maištu“¹²³. Tokie nurodymai dabar gali pasirodyti perdėm drastiški, tačiau reikia atminti, kad daugelis organizuotų darbininkų ir smulkių tarnautojų protesto akcijų buvo sukurstytos antivalstybinio pogrindžio – komunistų – ir kėlė realią grėsmę Lietuvos stabilumui, o susiklosčius atitinkamoms aplinkybėms – ir nepriklausomybei¹²⁴. Patys karo komendantai daugumą kairiųjų profsajungų laikė komunistų priedangos organizacijomis¹²⁵.

Bausmių, administracinių sankcijų skyrimo praktikos klausimų karinių pareigūnų suvažiavime kildavo beveik visada, kai jo dalyviai pradėdavo kalbėti apie kokius nors civilinio gyvenimo reguliavimo reikalus. Buvo prisiminta, kad karo komendantams savo represinių priemonių arsenalą dažnai tenka panaudoti ne tik kovojant su viešosios tvarkos pažeidėjais ar antivalstybinio pogrindžio veikėjais, bet ir kriminaliniais nusikaltėliais – valdiško ir kariuomenės turto grobstytojais, nelegalių ginklų laikytojais. Karinė administracija reguliariai skelbdavo viešus raginimus gyventojams savo noru sunėšti neteisėtai įsigytus ir laikomus karinės paskirties daiktus, nepaklusiesiems buvo grasinama griežtomis sankcijomis. Pirmaisiais valstybingumo

¹²¹ *Ten pat*, l. 13.

¹²² *Ten pat*, l. 8.

¹²³ *Ten pat*.

¹²⁴ A. Anušauskas, *Lietuvos slaptosios tarnybos...*, p. 58–69

¹²⁵ Pirmojo Lietuvos kariuomenės karo komendantų suvažiavimo 1921 09 20–24 posėdžių protokolais, l. 24 v.

metais visi išaiškinti nelegaliai ginklus laikantys asmenys dažniausiai buvo perduodami Armijos (Kariuomenės) teismui. Dėl tokių bylų gausos bausmės skyrimo procesas šiek tiek užtrukdavo. Kad viskas vyktų greičiau, komendantai suvažiavime rekomendavo asmenis, neatidavusius medžioklinių ir kitų kariuomenei nelabai tinkamų šautuvų, bausti ne teismine, o administracine tvarka¹²⁶. Šis racionalus pasiūlymas netrukus buvo įgyvendintas¹²⁷.

1919 m. Kaune ypač suklestėjo neteisėta prekyba amerikietiškomis karių uniformomis, kurių Lietuvos kariuomenė buvo įsigijusi iš Antantės sąjungininkų¹²⁸. Iš jų gyventojai siūdavo si kasdienius ir net išeiginius drabužius, nes audinių tada labai trūko. Kauno karo komendantas griežtai uždraudė civiliams pirkti amerikietiškas uniformas ir avalynę, o miesto siuvėjams ir batsiuviams – imtis juos taisyti, persiūti ar perdažyti¹²⁹. Už tai grėsė areštas iki trijų mėnesių arba bauda iki 10 tūkst. auksinų. Bet jis šiek tiek pavėlavo: daugelis miestiečių jau iki tol buvo spėję apsirūpinti drabužiais „iš užjūrio“. Todėl kitais metais karo komendantas paskelbė nepaprastą karių uniformų rekviziciją, tačiau kartu sudarė sąlygas atiduoti draudžiamus dėvėti drabužius geruoju ir dar dėl patirtų nuostolių gauti nedidelę kompensaciją, jei jie buvo įsigyti legaliose prekybos vietose¹³⁰. To per keturiolika dienų nepadariusius ir gatvėse su „uniformomis“ pasirodžiusius civilius asmenis turėjo sulaikyti milicija ir pristatyti komendantui, kuris žadėjo juos nubausti pinigine bauda iki 5 tūkst. auksinų. Vėliau būta skandalingų atvejų, kai kareiviai žmones, vilkinčius amerikietiškais kariškais drabužiais, bandydavo nurengti¹³¹. Ir kitose Lietuvos vietovėse komendantūrų būriai 1919–1920 m. rengdavo specialius reidus: miestų ir kaimų gyventojų namuose ieškodavo draudžiamų daiktų ar kito pasisavinto valdiško turto. Atsižvelgdami į šią praktiką, karo komendantai suvažiavime pageidavo daugiau laisvės baudžiant tokius neteisėtai įsigytų uniforminių drabužių ir inventorius perpardavinėtojus, nes iki tol ne vienas

¹²⁶ *Ten pat*, l. 25.

¹²⁷ Žr. Ypatinių valstybės apsaugos įstatų papildymas ir pakeitimas // *Vyriausybės žinios*, 1921 11 05, Nr. 73–653.

¹²⁸ Didelė amerikietišku drabužių siunta į Lietuvą per Liepojos uostą buvo pristatyta 1919 m. pabaigoje. Per kelis mėnesius į Lietuvą pateko 27 611 kelninių, 26 940 palaidinių, 45 456 poros pusbačių ir daug kitokio turto. Žr.: J. Vaičėnionis, Lietuvos kariuomenės uniformos istorija 1918–1940 m. // *Lietuvos archyvai*, kn. 12, Vilnius, 1999, p. 53; J. Vaičėnionis, *Lietuvos karių uniformos ir lengvieji ginklai XX amžiuje*, Vilnius, 2004, p. 39, 44.

¹²⁹ Kauno karo komendanto kar. J. Mikuckio 1919 10 03 įsakymas gyventojams // *LCVA*, f. 1126, ap. 4, b. 212, l. 16.

¹³⁰ Už gražintą milinę valdžia ketino sumokėti nuo 50 iki 200 auksinų, už mundurą – nuo 40 iki 130, už kelnes – nuo 30 iki 150, už kojų apraišalus – nuo 15 iki 35. Žr. Kauno karo komendanto 1920 m. įsakymas gyventojams // *LCVA*, f. 1126, ap. 4, b. 212, l. 51.

¹³¹ *Steigiamojo Seimo darbai*, 1921 10 21, 134 pos., p. 20.

jų nuo bausmės sugebėdavo išsisukti įrodinėdamas pateiktų kaltinimų nepagrįstumą. Tačiau Vietinės kariuomenės brigados vadas savo pavaldiniams negalėjo pažadėti, kad jų rekomendacijos bus priimtos: jis priminė, jog veiksmų efektyvumui ne visada galima teikti pirmenybę – tenka paisyti ir bendrų nekalto prezumpcijos principų, surinkti pakankamai svarių įkalčių¹³². Tačiau iš tikrųjų karo padėties sąlygomis tokio procedūrų „sterilumo“ preciziškai nesilaikyta – komendantai elgėsi savo nuožiūra ir gana laisvai.

Suvažiavimo dalyviai neslėpė, kad dėl jų skirtų administracinių sankcijų ir baudų gyventojai rašo nemažai skundų, tačiau nebuvo linkę pripažinti, jog jie yra pagrįsti. Dauguma reikalavo laikytis gana griežto vidaus tvarkos palaikymo politikos kurso. Pasak mjr. J. Statkevičiaus, „užklupus kraštą nelaimėi arba jam naujai organizuojantis, ne iš karto pasiekama tvarka. Reikalinga gera, organizuota jėga“¹³³. „Kietos rankos“ politiką bene atviriausiai teisingo nuoseklus šio principo šalininkas per visą savo vėlesnę karjerą mjr. J. Čaplikas¹³⁴: „Komendantas – tikras žandaras. Ir vienintelis žmogus apskritį šį tą dirbęs. Išsakinijęs senas rusų revoliucijos metodas šnekėti, bet ne dirbti. <...> Sakoma, komendantas žiaurus, bet kad reikalinga daugiau darbo, mažiau žodžių: reikalinga botago.“¹³⁵

Kai kurie suvažiavimo dalyviai atvirai apgailestavo, kad į koncentracijos stovyklą išsiųsti galimai pavojingi valstybei asmenys yra labai greitai paleidžiami į laisvę. Tokia praktika visas pastangas kovojant su vidaus priešais esą paverčia niekais. Komendantai reikalavo, jog jų veiksmai šioje srityje vadovybės būtų kuo mažiau varžomi, nors dėl to ir nepavyktų išvengti protestų bei skundų. Tai, pasak karinės administracijos atstovų, esamomis aplinkybėmis būtų mažesnė blogybė¹³⁶. Taigi kai kurių apskričių karinių pareigūnų valstybės valdymo vizija ir demokratiniai Steigiamojo Seimo idealai aiškiai skyrėsi.

Vietinės kariuomenės brigados vadas dėl to su jais nebuvo linkęs ginčytis. Jis tik nurodė visur, kur įmanoma, palaikant Ypatingų valstybės apsaugos įstatų nustatytą tvarką, nepagrįstai nevaržyti gyventojų judėjimo, ūkinės veiklos. „Labai atsargiai su uždraudimais vaikščioti ir t. t., – išpėjo mjr. A. Merkys. – Tai karo meto priemonė, kuri užkliudo ir gerus žmones. Šis klausimas buvo paliestas ir Steigiamajame Seime. Skundžiamasi nega-

¹³² Pirmojo Lietuvos kariuomenės karo komendantų suvažiavimo 1921 09 20–24 posėdžių protokolai, l. 22v.

¹³³ *Ten pat*, l. 19v.

¹³⁴ Žr. V. Jankauskas, *Nepriklausomos Lietuvos generolai*, Vilnius, 1998, p. 191–200.

¹³⁵ Pirmojo Lietuvos kariuomenės karo komendantų suvažiavimo 1921 09 20–24 posėdžių protokolai, l. 10.

¹³⁶ *Ten pat*, l. 20v.

lint gyventi. Tai vykdytina [vaikščiojimo naktį apribojimais – M. K.] didesniuose miestuose. Šiaip gaunas tik motyvas nuėmimui karo stovio. Tikslu tuo nepasiekama. Žulikų [taip] nepagauti.¹³⁷ Kita vertus, reikalauta labiau kontroliuoti demarkcijos linijos zoną, nes per ją, prisidengus pabėgėlių vardu, skverbėsi daug kraštui „žalingo elemento“¹³⁸. Iš tiesų, pasak plk. Konstantino Žuko, 1921 m. vadovavusio ilgo „pafrontės“ ruožo apsaugai, kontrabanda „visą laiką ir per visą sieną sunkėsi, kaip vanduo pro rėtį“¹³⁹.

Tai suprantama: dėl nepriteklių, rekordinės infliacijos didelė tuometės Lietuvos ekonomikos dalis buvo „pasitraukusi į šešėlių“ – tarpo spekuliacija ir kitos nelegalios ūkinės veiklos rūšys. Karo komendantai savo pranešimuose skundėsi, kad medicinos pagalbos sistema apskrityse beveik nefunkcionuoja, infrastruktūrai atkurti trūksta lėšų¹⁴⁰.

Taigi problemos, su kuriomis susidūrė kariškiai, reguliuodami civilinį gyvenimą, buvo sudėtingos, įvairialypės. Jas reikėjo spręsti greitai ir ryžtingai. Kovoiant dėl valstybingumo, prioritetas teiktas kariuomenės reikalams, o civilių interesai neretai nukentėdavo. Klaidų, nesusipratimų nepavykdavo išvengti, tačiau tuo pat metu dėta daug pastangų, kad pasitaikančios negerovės nesikartotų, nekiltų masinio gyventojų nepasitenkinimo savo valdžia ir valstybe. Ėmęs vadovauti Vietinės kariuomenės brigadai mjr. A. Merkys sau ir savo pavaldiniams suformulavo savotišką credo: „Karo komendantas turi būti griežtas, nesvyruojantis, bet sykiu tikslingas, teisėtas ir korektiškas.“¹⁴¹ Tai buvo lyg idealas, prie kurio priartėti tikrovėje turėjo padėti nuolatinis karinės administracijos aparato veiklos tobulinimas, pareigūnų mokymas ir jų veiklos kontrolė.

IŠVADOS

1. Karo padėties režimas 1919–1920 m. Lietuvoje sukėlė įvairių problemų, kurias reikėjo nedelsiant kompleksiskai įvertinti ir spręsti. Tačiau iki 1921-ųjų pradžios situacija buvo nepalanki planuoti ir įgyvendinti didesnes šios srities reformas. Šis procesas turėjo prasidėti po pirmojo Lietuvos miestų ir apskričių karo komendantų suvažiavimo. Jo svarbiausias iniciatorius ir organizatorius buvo puikiai situaciją krašto apsaugos sistemoje išmanantis

¹³⁷ *Ten pat*, l. 21.

¹³⁸ *Ten pat*, l. 22v.– 23.

¹³⁹ **K. Žukas**, *Žvilgsnis į praeitį*, p. 302.

¹⁴⁰ Pirmojo Lietuvos kariuomenės karo komendantų suvažiavimo 1921 09 20–24 posėdžių protokolai, l. 31.

¹⁴¹ 1920 09 15 Vietinės kariuomenės brigadai įsakymas Nr. 25 // *LCVA*, f. 10, ap. 1, b. 9, l. 29.

Vietinės kariuomenės brigados vadas mjr. A. Merkys. Keturias dienas trukusiame, gerai iš anksto parengtame suvažiavime dalyvavo visų 20 apskričių karo komendantai, kitų svarbių karinių struktūrų atstovai, VRM departamentų vadovai. Buvo konstruktyviai aptarti 46 klausimai, susiję su krašto gynybos, karinių ir civilinių žinybų tarpusavio bendradarbiavimo, civilinio gyvenimo reguliavimo reikalais. Taip susidarė prielaidos tobulinti komplikuotą praktiką, sukurti ateities precedentes.

2. Dauguma pirmajame karo komendantų suvažiavime svarstyty klausimų buvo susiję su kariniais, krašto gynybos reikalais, ypač daug dėmesio skirta karinių struktūrų bendradarbiavimo, dezertyrų persekiojimo ir karo prievolės įgyvendinimo problemoms. Apskričių karinės administracijos atstovai skundėsi dėl nesusipratimų, kylančių bendraujant su fronto kariuomenės vadais, žvalgyba. Pastarajai priekaištauta dėl kompetencijos stokos, šiurkščių veiksmų. Ypač nepalankiai karo komendantai žiūrėjo į šaulius, daugelį jų laikė politiškai nepatikimais, kritikavo dėl drausmės stokos ir prasto karinio pasirengimo. Tarp karinių ir sukarintų struktūrų tuo metu buvo konkurencija, o kai kuriais atvejais – ir trintis. Komendantų pozicijai būdingas subjektyvumas, siekis iškelti savo reikšmę ir nuopelnus kritikuojant kitas žinybas.

3. Tarp su civilinio gyvenimo reguliavimu susijusių reikalų karo komendantų suvažiavimo dienotvarkėje vyravo santykių su vietos savivalda, milicija, karo meto prievolių ir mokesčių išieškojimo, vidaus saugumo, viešosios raiškos kontrolės klausimai. Kariniai pareigūnai iš aukšto, o kai kuriais atvejais ir priešišškai žiūrėjo į civilinę apskričių administraciją, ypač savivaldybes, kaip nepatikimas ir susikompromitavusias. Jie pabrėžė griežtos kontrolės ir administracinių sankcijų svarbą to meto sąlygomis, siekiant išlaikyti valstybės vidaus stabilumą, ir nebuvo linkę pripažinti klaidų ir „perlenkimų“. Karinei valdžiai ir kariškiams apskritai būdinga drausmė, hierarchijos paisymas buvo priešpriešinama chaotiškiems, o kartais destruktiviems ir nesąžiningiems Lietuvos provincijos vietos valdžios ir milicijos veiksams. Karo komendantai, kaip Lietuvos karininkijos elito atstovai, jausdamiesi esą valstybės kūrėjai, nenorėjo prarasti įtakos ir autoriteto, todėl stengėsi pabrėžti savo veiklos reikšmę ir nuopelnus.

**LES PREMIÈRES ASSISSES DES
GOUVERNEURS DE LA GUERRE
DE L'ARMÉE LITUANIENNE
(LE 20-24 SEPTEMBRE 1921)**

Dr. Modestas Kuodys,
Université de Vytautas le Grand

Le but de l'article était de découvrir l'attitude des participants des premières assisses des gouverneurs de la guerre de l'armée lituanienne à une expérience de réalisation du régime de la situation de guerre en 1919 – 1921, et à des corrections de cette pratique possibles, suivant les renseignements authentiques des sources d'archives publiées.

En 1919 – 1920 l'État de Lituanie se construisait en se déroulant des luttes de l'Indépendance dans les fronts différents, et pour cette raison la région était gouvernée en utilisant des mesures de la situation de guerre. Dans ce temps-là, l'administration des régions civile faible et en voie de se former dans beaucoup de cas était substituée par des gouvernements de guerre, qui géraient la défense du pays outre que des affaires le plus nécessaires sociales et de sécurité publique. Des officiers militaires – des gouverneurs de guerre des districts, utilisaient des grands pouvoirs octroyés par la loi de la situation de guerre, ils régulaient donc la vie en organisant des lois obligées, et les hommes qui ne les respectaient pas étaient sévis suivant l'ordre administratif ou ils étaient déférés aux tribunaux militaires. Un tel régime rigoureux juridique – administratif qui était introduit hâtivement sans aucune expérience, provoquait des différentes problèmes à l'intérieure du pays : les droits de l'homme étaient lésés, de plus il y avait beaucoup de méprises et de désaccords entre les institutions militaires et civiles. Puisque les circonstances objectives (la menace de l'agression externe tout en existant et l'instabilité interne du pays) entravait de passer par les normes de vie en période de la paix, à l'occasion première il était décidé de restructurer et d'améliorer le régime de la situation de guerre, après avoir évalué précédemment toutes ses malignités. Pour cette raison, à la fin du septembre des années 1921, les assisses premières des gouverneurs de la guerre des districts était convoquées, dans lesquels participaient les mêmes gouverneurs ainsi que des représentants des toutes les organisations lituaniennes les plus importantes

des armées, de la juridiction et de l'administration civile. Les participants se partageaient de l'expérience, ils discutaient des solutions concernant des problèmes les plus délicats. Des gouverneurs de la guerre des districts se plaignaient des désaccords avec des commandants de l'armée du front et de la garde militaire. À cause du défaut de la discipline et de négligence, les représentants de l'organisation militaire sociale des Tireurs, la police locale et les municipalités avaient beaucoup de remords. Les gouverneurs exigeaient sévèrement de « nettoyer » ces structures sur des sauteurs ou des personnes s'exposées, de plus de permettre des officiers militaires les contrôler ou même les interdire. Il y avait des essais de prouver que des telles mesures pourraient aider d'effectuer plus favorablement les mobilisations militaires, les actions de la persécution des déserteurs, l'organisation des devoirs du travail, la perception des contributions en nature et pécuniaires, le maintien de l'ordre public ainsi que la sécurité des frontières d'État. Les interventions des gouverneurs dans l'assises et leurs actions pratiques lors de ce période montrent que c'était le contingent des officiers fiables, courageux et bien trempés par les difficultés. D'une part ils sentaient comme des créateurs de l'État, responsables de son avenir et le maintien de son indépendance, pour cette raison ils ne voulaient pas perdre des bascules du pouvoir de même qu'autoriser, à leurs sens, des officiers civiles de fiabilité incertaine d'acquérir beaucoup plus d'influence à ce période très difficile au pays. D'autre part, l'air des gouverneurs de la guerre était parfois présomptueux par rapport aux officiers civils ou de police, ou des membres de l'union des Tireurs.

THE FIRST CONGRESS OF THE LITHUANIAN ARMED FORCES COMMANDANTS (SEPTEMBER 20–24, 1921)

Dr. Modestas Kuodys
Vytautas Magnus University

This article basing on the authentic material from the archival and published sources was a trial to reveal the attitudes and opinions of the participants of the first Congress of the war commandants of the Lithuanian Army towards the experience of implementation of regime of war situation during the period of 1919 – 1921 and possible adjustments of this practice.

During the period of 1919 – 1920 the state of Lithuania was developing in the background of proceeding Independence Wars at the various fronts, thus the state was ruled and controlled by measures of war situation. At that time in many cases the weak, still emerging regional civil administration was displaced by war commandant's offices, which managed not only the issues of national defence, but also the vital social and public security affairs. Military officers – the country's war commandants enjoyed a high level of powers provided by the laws of war situation, they regulated the daily life issuing the binding orders to individuals, the non-observations of these laws by the disobedient persons were severely punished administratively or these persons were taken to the military courts. Such a strict legal – administrative regime, introduced in haste, without having the experience, led to a number of national problems: there were violations of human rights; there have been various disagreements and misunderstandings between military and civilian authorities.

Because the objective circumstances (existing threat of external aggression and internal instability in the country) still did not let to pass to the peacetime living standards, at the earliest opportunity it was decided to restructure and improve the regime of martial law after the comprehensive assessment of all the evils caused by this regime. As a result, in the end of September of 1921 there was held the First Congress of War Commandants of the Counties, where in addition to the commandants also participated the representatives of the leading structures of the Lithuanian armed for-

ces, law enforcement authorities and civil administrations. Participants shared their experiences, discussed how to tackle the most urgent problems.

War commandants of the counties complained about the disagreements with military commanders, leaders, also military intelligence service. Many reproaches and blames were expressed to the representatives of the paramilitary non-governmental organization Union of Riflemen (*Sauliu Sajunga*), local militia forces and local governments due to a lack of their discipline and common neglect. Commandants strictly insisted on “clean up” of these structures from the unreliable, discredited persons, to allow the military officers to control them or even to ban them. Arguments were given that such measures would help to carry out the successful military mobilizations, deserters’ persecution campaigns, organisation of labour obligations, and collection of in-kind and cash taxes, public order protection and state’s borders guard and security. The speeches of commandants made in the Congress and their practical actions carried at that time showed that the contingent of the Congress was very determined and hardened by difficulties, reliable war officers. They felt like the creators of the state, responsible for its future and preservation of independence, and therefore they did not want to lose the power leverages and to let the civilian officials of the questionable reliability to gain more influence during the extremely difficult period of the state. On the other hand, the military commandants sometimes had a posture, which was characterized by a certain arrogance towards the civilian officials, representatives of militia, members of the Union of Riflemen.